

OD PODRŠKE DO PRIHVATANJA

**PRIRUČNIK ZA INKLUZIVNU PSIHOLOŠKU,
PSIHOTERAPIJSKU I DRUGE VIDOVE
SVEOBUHVAATNE PODRŠKE LGBTI OSOBAMA**

Vladana Vasić, Marija Šarić, Zvezdana Savić

OD PODRŠKE DO PRIHVATANJA

Priručnik za inkluzivnu psihološku, psihoterapijsku i druge vidove
sveobuhvatne podrške LGBTI osobama

Sarajevo, 2021. godine

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Publikacija broj 83

Naslov: Od podrške do prihvatanja:
Priručnik za inkluzivnu psihološku, psihoterapijsku i
druge vidove sveobuhvatne podrške LGBTI osobama

Autorice: Vladana Vasić, Marija Šarić, Zvezdana Savić

Urednica: Delila Hasanbegović

Lektura i korektura: Klaudija Mlakić Vuković

Dizajn i prelom: Lejla Huremović

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar / autori_ce

Finansira
Evropska unija

IMPLEMENTIRA

U PARTNERSTVU SA

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na e-mail: office@soc.ba. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost njenih autorica.

Izradu publikacije, kroz projekat „Regionalizacija LGBTI inkluzivne psihosocijalne podrške i pristupa uslugama mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini“, finansirala je Evropska unija. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije.

OD PODRŠKE DO PRIHVATANJA

Priručnik za inkluzivnu psihološku, psihoterapijsku i druge vidove sveobuhvatne podrške LGBTI osobama

Vladana Vasić, Marija Šarić, Zvezdana Savić

Sarajevo, 2021. godine

SADRŽAJ

Uvod	6
Spisak skraćenica	9
I LJUDSKA PRAVA LGBTI OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI	
<i>Vladana Vasić</i>	10
1. Uvod u ljudska prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini	11
1.1. Sloboda okupljanja LGBTI osoba u BiH	13
1.2. Zajednice života istospolnih parova u BiH	15
1.3. Trans i interpolne osobe: tjelesni integritet u procjepu prava i medicine	16
2. Princip ravnopravnosti i nediskriminacije	18
3. Nasilje nad LGBTI osobama	20
4. Senzibiliziran pristup institucija	22
4.1. Postupanje u slučajevima nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja	23
II LGBTI INKLUZIVNA PSIHOTERAPIJSKA I PSIHOLOŠKA PODRŠKA	
<i>Marija Šarić, Zvezdana Savić</i>	25
1. Uvod	26
2. Zabranjene i štetne prakse s ciljem promjene seksualnih/rodnih identiteta	26
2.1. Konverzivna terapija	27
3. Smjernice za stručnjake_inje u radu sa LGBTI osobama	28
3.1. Problemi sa kojima se češće suočavaju LGBTI klijenti_ce	29

3.2. Prihvatanje psihoterapeuta	30
3.3. Terapijski rad	30
3.4. Manjinski stres	32
4. Svi naši identiteti i uloge	34
4.1. Usamljenost	35
5. Sveobuhvatni model podrške	35
5.1. Vršnjačko savjetovanje	36
5.2. Grupe podrške	37
5.3. Psihoterapijske grupe za rast i razvoj	37
5.4. Pravna podrška	38
5.5. Socijalna podrška	39
5.6. Psihijatrijski tretmani	39
5.7. Individualna psihoterapija	39
6. Rad sa roditeljima	40
Prilog 1. Psihoterapijski protokol Fondacije „Kрила nade“	43
Prilog 2. Resursi za regionalizaciju LGBTI inkluzivne psihosocijalne podrške i pristupa uslugama zaštite mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini	45
Rječnik LGBTI pojmova	49
Autorice i urednica	55
Sarajevski otvoreni centar	57

UVOD

U Bosni i Hercegovini još uvijek nije pogodna društvena klima u kojoj su LGBTI osobe ohrabrene i podržane u pristupu uslugama brige o mentalnom zdravlju u okviru zdravstvenog i sistema socijalne zaštite koji bi pružali inkluzivne i senzibilizirane usluge.

Ovu činjenicu adekvatno oslikava istraživanje potreba i problema LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini¹ koje je proveo Sarajevski otvoreni centar 2017. godine, a koje je otkrilo da oblici isključujućih i nasilnih interakcija prema LGBTI osobama uzrokuju ozbiljne psihološke poteškoće ili krize. Naime, više od polovice LGBTI ispitanika_{ca} smatra da je imalo psihološke poteškoće ili krize zbog društvenog tretmana. Stres, odnosno epizode stresa, stanje je koje doživljava čak 87,7% ispitanika_{ca} od onih koji_e navode psihološke poteškoće. Što se tiče ozbiljnijih psiholoških poteškoća, depresije ili epizoda depresije, smatra se da ih je 70,9% ispitanika_{ca} doživjelo, dok je 64% ispitanika_{ca} koji_e su prošli_e psihološke poteškoće zbog odnosa društva prema svom identitetu doživjelo anksioznost i napade panike. Čak 38,4% ispitanika_{ca} imalo je suicidalne misli i/ili pokušaje samoubojstva. Ni poremećaji prehrane nisu beznačajno stanje, a gotovo trećina ispitanika_{ca} ih je doživjela.

Međutim, ono što je istraživanje pokazalo jeste da LGBTI osobe nerado traže stručnu psihološku podršku zbog nedostatka povjerenja u postojeće službe i straha od autovanja. Kao neke od glavnih razloga zašto ne traže stručnu pomoć navode strah od otkrivanja svog LGBTI identiteta, sumnju da im ova usluga pomaže, nedovoljne kompetencije i senzibilnost, kao i nedostatak finansijskih sredstava za osiguranje usluga stručne pomoći.

Neizvjesna je i dostupnost i pristup psihosocijalnim i uslugama vršnjačkog savjetovanja. LGBTI osobe izvan Sarajeva imaju ograničen pristup senzibiliziranoj i prilagođenoj psihosocijalnoj podršci za rješavanje ozbiljnih posljedica koje donosi diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije/rodnog identiteta/spolnih karakteristika, kao što su teška depresija i anksioznost, suicidalne misli, ozbiljna ugrožavanja punog učešća u društvenom životu, posebno u obrazovanju i na radnom mjestu. S druge strane, trenutno postoje samo dvije organizacije u cijeloj BiH, obje smještene u Sarajevu, koje pružaju kontinuiranu senzibiliziranu i stručnu vršnjačku i psihosocijalnu podršku LGBTI osobama besplatno². Druge organizacije ili nisu senzibilizirane ili nemaju potreban doseg, resurse, iskustvo i priznanje unutar LGBTI zajednice.

Zbog toga Sarajevski otvoreni centar i Fondacija „Krila nade“ u partnerstvu

- 1 Amar Numanović (2017), Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
- 2 Sarajevski otvoreni centar i Fondacija „Krila nade“

provode projekat pod nazivom „Regionalizacija LGBTI inkluzivne psihosocijalne podrške i pristupa uslugama mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini“, koji finansira Evropska unija. Projekat ima za cilj stvoriti okruženje u kojem će LGBTI osobe biti ohrabrene i podržane u pristupu sistemima mentalnog zdravlja koji pružaju inkluzivne i senzibilizirane usluge, te ojačati i proširiti institucionalnu mrežu (centri za mentalno zdravlje i centri za socijalni rad) i mrežu organizacija civilnog društva iz Tuzle, Mostara, Zenice, Prijedora, Banjaluke, Bijeljine i Doboja koje pružaju psihosocijalnu podršku za LGBTI osobe u BiH. S druge strane, projekat teži jačanju LGBTI zajednice i njihovom osnaživanju u pogledu očuvanja blagostanja i brige za vlastito mentalno zdravlje – kako na adekvatne i pristupačne načine da koriste postojeće usluge psihosocijalne podrške. U svemu tome cilj jeste podići i svijest javnosti o efektima tzv. manjinskog stresa na mentalno zdravlje LGBTI zajednice.

Upravo zbog edukacije, osnaživanja i osiguranja dodatnih resursa primarno za stručnjake_inje iz oblasti mentalnog zdravlja i socijalne zaštite, ali i LGBTI osobe i njihove obitelji, kreiramo priručnik koji je pred vama. Priručnik smo podijelili na dva dijela: prvi koji daje **pregled ljudskih prava i sloboda LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini**, i iz pravno-aktivističke perspektive nudi korake za postupanje sa LGBTI osobama, stvaranje sigurnog okruženja od predrasuda, diskriminacije i nasilja, posebno u slučajevima nasilja u obitelji i vršnjačkog nasilja; drugi koji nudi **stručne smjernice za sveobuhvatnu psihoterapijsku, psihološku i druge vidove specifične podrške LGBTI osobama** i njihovim raznolikim identitetima, u potrazi za načinima kako se nositi sa poteškoćama i izazovima sa kojima se susreću u društvu.

Želimo da ova publikacija bude koristan i vrijedan alat za jačanje kapaciteta i dodatno obučavanje specijaliziranih ustanova za mentalno zdravlje i socijalnu zaštitu te organizacija civilnog društva koje pružaju ove usluge. Budući da je zaštita mentalnog zdravlja okružena stigmom i predrasudama, neophodno je podići svijest LGBTI zajednice, stručne i šire javnosti o važnosti održavanja vlastitog blagostanja, brige o mentalnom zdravlju i traženja podrške pružatelja usluga. U tom smislu se nadamo da će priručnik doprinijeti uspostavljanju održivog sistema pružanja psihosocijalne podrške LGBTI osobama od organizacija civilnog društva, javnih ustanova i na mjestima na kojima do sada nije bio dostupan.

Delila Hasanbegović Vukas, urednica

Spisak skraćenica

BiH	Bosna i Hercegovina
DSM	Dijagnostički i statistički priručnik mentalnih poremećaja
EMDR	Eye Movement Desensitization and Reprocessing
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
ICD	International Classification of Diseases koju izdaje Svjetska zdravstvena organizacija
IPSO	Skup intervencija za promjenu seksualne orijentacije (engleski: SOCI – seksual orientation change interventions)
LGBTI	lezbejke, gej, biseksualne, transrodne, interspolne osobe
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
RS	Republika Srpska
SOC	Sarajevski otvoreni centar
SRBiH	Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina

**LJUDSKA PRAVA
LGBTI OSOBA
U BOSNI I
HERCEGOVINI**

1. UVOD U LJUDSKA PRAVA LGBTI OSOBA

Adekvatan pristup radu sa marginaliziranim grupama, i pružanju usluga pojedincima kama koji e pripadaju tim grupama, zahtijeva šire poznavanje društvenog konteksta, pravnih propisa i nivoa zaštite i poštivanja ljudskih prava koji im je zagaranatovan i koji mogu ostvariti pred nadležnim institucijama.

Historijski tretman LGBTI osoba u bh. društvu značajno je doprinio odnosu nepovjerenja i atmosferi socijalne distance koja postoji, pogotovo njihov progon od pravosudnih institucija prije dekriminalizacije homoseksualnosti (u SRBiH homoseksualnost je dekriminalizirana tek 1991. godine). Uzimajući u obzir da se od same dekriminalizacije, sve do ranih 2000-ih kada se osnivaju prva udruženja građana ki koja se zalažu za ljudska prava LGBTI osoba, ova tema tabuizirala, te isključivo u javnosti prezentirala ili kroz svoj religijski aspekt, ili prezentiranjem zastarjelih i neispravnih medicinskih teorija, otpor i nepovjerenje dodatno su pojačani.

Iako je, u proteklih desetak godina, mnogo urađeno na senzibilizaciji predstavnika ca relevantnih institucija, osnaživanju LGBTI osoba te njihovom približavanju i izgradnji odnosa nepovjerenja, manjak obaveznih i sistemskih obuka za rad na ljudskim pravima, kao i manjak razumijevanja potreba i položaja marginaliziranih grupa, idalje proizvode strah od diskriminacije i ponovne viktimizacije unutar pravosudnih institucija. Ovaj strah i manjak povjerenja marginaliziranih grupa u pravosuđe dovode do malog broja prijavljenih slučajeva diskriminacije i nasilja, te nije u potpunosti neutemeljen, ako uzmemo u obzir da su institucije pravosuđa i u slučaju napada na Queer Sarajevo Festival 2008. godine i napada na Međunarodni festival queer filma „Merlinka“ iz 2014. godine neadekvatno sankcionisale počinitelje i de facto odredile prekršajne i uslovne kazne za krivična djela počinjena iz mržnje uz prethodni dogovor počinitelja. Ustavni sud BiH u oba slučaja potvrdio je da su nadležne institucije propustile osigurati adekvatnu pravnu zaštitu od nasilja.

Bosna i Hercegovina, kao članica u međunarodnim i regionalnim organizacijama, potpisala je, usvojila i ratificirala niz dokumenata koji predstavljaju osnov za izgradnju i izmjene zakonodavstva i javnih politika u BiH, te postavljaju standard koji bi trebao voditi visokom stepenu poštivanja i zaštite ljudskih prava LGBTI osoba u BiH. Princip nediskriminacije i ravnopravnosti podcrtan u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (UDHR), Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (ICCPR), Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) Ujedinjenih nacija te Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) odnosi se, kao i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, i na LGBTI osobe. U cilju konkretizacije

principa propisanih ovim dokumentima, Vijeće ministara Vijeća Evrope donijelo je 2010. godine svoju Preporuku o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta³. Ovom preporukom propisane su direktne mjere za ispitivanje i revidiranje postojećih zakonskih i ostalih mjera, institucionalnih praksi i javnih politika, njihovo unapređivanje i efikasniju primjenu u borbi protiv kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, te je naglašena neophodnost prikupljanja i analiziranja relevantnih podataka o ovim kršenjima, položaju i potrebama LGBTI građana_ki radi razvoja inkluzivnijih propisa, politika, praksi i pristupa.

Upravo iz navedenih razloga predstavljamo širi okvir ljudskih prava LGBTI osoba, dok će o diskriminaciji i nasilju te senzibiliziranom pristupu institucija biti više govora u sljedećim potpoglavljima.

3 Preporuka Vijeća ministara Vijeća Evrope CM/Rec(2010)51 o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta

1.1. Sloboda okupljanja LGBTI osoba u BiH

LGBTI osobe u BiH ne uživaju sva ljudska prava koja su zagantovana njihovim cisrodnim i heteroseksualnim sugrađanima, a kao što je već spomenuto, ni ona ljudska prava koja su im zagantovana ne mogu uživati bez straha od diskriminacije ili nasilja.

Kada govorimo o ljudskim pravima LGBTI osoba i aktivizmu u BiH, nemoguće je ne spomenuti na koji način postojeće predrasude i stereotipi dovode do diskriminacije unutar sistema i onemogućavaju javno ukazivanje na nepravdu i korištenje demokratskih mehanizama za zastupanje svojih interesa i potreba, te zahtijevanje promjena.

Naime, iako je pravo na slobodu okupljanja u BiH regulisano nizom zakona i podzakonskih akata: Ustavom BiH, ustavima entiteta i kantona, Statutom Brčko distrikta, zakonima o slobodi okupljanja entiteta i kantona, ali i zaštićeno međunarodnim dokumentima koje je BiH ratificirala ili usvojila u svoj pravni sistem, kao što je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda; građani i udruženja suočavaju se s nizom problema i administrativnih prepreka prilikom organizovanja javnih okupljanja⁴.

Činjenica jeste da postojeći zakonski okvir (deset kantonalnih zakona i Zakon o javnom okupljanju Republike Srpske) koji reguliše ovu oblast nije harmoniziran i da nudi različite definicije i tumačenja osnovnih pojmova⁵, te da ovakva regulacija predstavlja prepreku za građane u BiH u korištenju prava na slobodu okupljanja. Međutim, u slučajevima javnog okupljanja LGBTI osoba, uočena je tendencija da se postojeće i zakonske barijere koriste da bi ograničile slobodu okupljanja i spriječile organizatore da okupljanja održe⁶.

U 2017. godini administrativnom šutnjom Ministarstva saobraćaja Kantona Sarajevo, spriječeno je održavanje protestnog marša *Nasilje nije normalno*, čiji cilj je bio podizanje svijesti javnosti o nasilju u porodici i međuvršnjačkom nasilju koje trpe LGBTI osobe. Sarajevski otvoreni centar prijavio je Ministarstvu unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo održavanje protestnog marša povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije, a s obzirom na to da je marš planiran na dionici ceste kojom ide saobraćaj, zatražio je i saglasnost Ministarstva saobraćaja Kantona Sarajevo. Ovo ministarstvo

4 Specijalni izvještaj Institucije ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Banja Luka, 2020.

5 Amila Kurtović (2020), Sloboda okupljanja u labirintu zakona: analiza bh. zakonodavstva u oblasti slobode okupljanja. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

6 Ajla Škrbić (2020), Cijena protesta: Prakse nadležnih institucija u oblasti slobode okupljanja u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

izbjegavalo je odgovoriti na zatraženu saglasnost u predviđenom roku od 15 dana, navodeći da se službenik koji je zaprimio rješenje nalazi na godišnjem odmoru, te tvrdeći da se oni vode opštim rokom od 30 dana za odgovor na dostavljeni zahtjev. Po žalbi Sarajevskog otvorenog centra, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine ocijenila je da je ovakvim nepostupanjem Ministarstva došlo do kršenja slobode okupljanja LGBTI osoba.⁷

U 2018. godini pokazalo se da je preduslov za dobijanje saglasnosti opštine u kojoj se okupljanje održava, kao i institucije/pravnog lica koje ima pravo korištenja ili se nalazi na javnom prostoru, za prijavu okupljanja nadležnom ministarstvu unutrašnjih poslova, također, podoban za zloupotrebu i diskriminisanje LGBTI građana_ki. Ova administrativna procedura tokom 2018. godine dva puta je korištena da bi se LGBTI osobama uskratilo pravo na slobodu okupljanja. U martu 2018. godine povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba Sarajevskom otvorenom centru saglasnost za ovakvo okupljanje uskratili su i BBI centar i Narodno pozorište, iako se i jedna i druga površina smatraju javnima i koriste se za okupljanja građana_ki, što je de facto dovelo do neodržavanja samog okupljanja. Diskriminatorni razlozi odbijanja oba puta bili su jasno naglašeni, te je direktno izraženo neslaganje s naporima organizatora da ukaže na kršenja ljudskih prava LGBTI osoba i neophodnost unapređenja i inkluzije ove marginalizirane grupe u bh. društvu. Ovakva procedura, bez adekvatnog mehanizma žalbe i/ili nadzora, omogućila je institucijama i licima koja nisu ovlaštena za procjenu rizičnosti okupljanja i zaštitu slobode okupljanja da diskriminišu i spriječe javna okupljanja građana_ki prema vlastitim stereotipnim predubjeđenjima bez ikakvog mehanizma žalbe ili kontrole⁸.

Nametanje prekomjernih dodatnih mjera osiguranja organizatorima_cama pokazalo se kao još jedan vid ograničavanja slobode okupljanja LGBTI građana_ki u BiH. Tako su prilikom organizacije prve Bh. povorke ponosa organizatori_ice morali_e unajmiti i snositi troškove zaštitarske agencije, da obezbijede prisustvo hitne pomoći, pripravnost vatrogasaca, prisustvo vlastitih redara_ki za održavanje reda i mira na skupu; te željezne ograde na mjestu polaska i završetka povorke, kao i betonske barijere, čiji je broj i lokacije odredilo Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo. Troškovi sigurnosti učesnika_ca, koja je po zakonu direktna nadležnost Ministarstva, tako su organizatore_ice koštali desetine hiljada konvertibilnih maraka. Ovakve dodatne mjere predstavljaju ogroman i nesrazmjeran finansijski teret po organizatore_ice, pogotovo kada se radi o građanima_kama koji_e kao pojedinci_ke organizuju mirno okupljanje,

7 Rozi izvještaj 2017. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

8 Rozi izvještaj 2019. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

ili organizacijama civilnog društva koje nemaju nikakvu finansijsku podršku domaćih ustanova, niti sredstva ili sponzorstva kakva imaju pravna lica/institucije kada organizuju profitne ili profesionalne manifestacije kao što su sportske utakmice, koncerti, muzički, pozorišni i filmski festivali itd. U svom Specijalnom izvještaju, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH naglasila je da je ova praksa suprotna međunarodnim standardima koji regulišu slobodu okupljanja, te da je sloboda okupljanja osnovno ljudsko pravo, čije uživanje institucije moraju zagarantovati bez finansijskih troškova po građane⁹.

Pri organizovanju Bh. povorke ponosa 2021. godine desio se pozitivan pomak u situaciji ponovnog uslovljavanja dodatnim mjerama obezbjeđenja. Naime, Vlada Kantona Sarajevo, Općina Centar i Grad Sarajevo odlučili su da pokriju troškove dodatnih mjera za sigurnost, koje je MUP Kantona Sarajevo naložio Organizacionom odboru. Time je postignut određen napredak kada je u pitanju položaj LGBTI osoba u BiH, zahvaljujući trudu i radu Organizacionog odbora Bh. povorke ponosa. Kroz Povorku ponosa se veoma dobro vidi koliki je značaj prava na slobodno i mirno okupljanje LGBTI osoba, ali je istovremeno dobar pokazatelj svih izazova vezanih za neadekvatan zakonski okvir i prakse institucija.

1.2. Zajednice života istospolnih parova u BiH

Da je sistemska diskriminacija i zanemarivanje ljudskih prava i dostojanstva LGBTI osoba manje-više institucionalna praksa u BiH, najočitije je u kontekstu kršenja prava na privatni i porodični život te prava na tjelesnu autonomiju i integritet.

Tako međusobni odnosi istospolnih partnera i njihove životne zajednice nisu normirane ni u jednoj administrativnoj jedinici u BiH, što dovodi do daljnjeg ugrožavanja prava na ličnu slobodu i sigurnost, na privatni i porodični život, odnosno dom, na zasnivanje porodice, zaštitu stečene imovine ili na slobodu kretanja i prebivališta. Iako obaveza BiH da reguliše istospolne zajednice proizlazi iz njenog članstva u Vijeću Evrope, ali i presude Evropskog suda za ljudska prava, do sada je samo u Federaciji BiH napravljen prvi korak ka regulisanju ovog pitanja, odnosno imenovana je interesorna radna grupa koja bi u toku 2021. godine trebala predstaviti analizu postojećih propisa i predložiti nove koje je potrebno donijeti kako bi istospolni parovi iz životne zajednice ostvarivali prava koja proizlaze iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, a koja heteroseksualni parovi u BiH već uživaju. Ovaj proces nije tekao glatko, Vlada FBiH u oktobru 2018. godine usvojila je zaključak kojim je obavezala Federalno ministarstvo pravde da oformi ovu radnu grupu, a sama interesorna radna grupa

⁹ Specijalni izvještaj Institucije ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Banja Luka, 2020.

formirana je i započela je sa radom tek u februaru 2020. godine¹⁰.

U istraživanju potreba LGBTI zajednice iz 2017. godine¹¹, čak dvije trećine LGBTI osoba u BiH navelo je da je nemogućnost zaključivanja životnih zajednica veliki problem u njihovim životima. U istom istraživanju preko dvije trećine ispitanika_ca navelo je da živi ili planira živjeti s partnerom_kom, kao i da bi natpolovična većina njih zaključila istospolno partnerstvo da im je omogućeno, što daje dovoljno jasnu sliku o diskrepanciji između potreba LGBTI osoba na jednoj i dosadašnjeg ignorisanja ovog pitanja od države na drugoj strani. Istospolni parovi u BiH tako trenutno ne mogu naslijediti jedni druge, posjetiti partnera_icu u bolnici, niti odlučivati o zdravlju partnera_ice u situacijama koje to zahtijevaju, ne mogu osigurati partnera_icu zdravstveno u slučaju nezaposlenosti, niti ostvariti poreske olakšice ili pogodnosti prilikom kupovine stana, tražiti izdržavanje od partnera_ice, te ostvariti mnoga druga prava i obaveze, koje heteroseksualni parovi u braku ili vanbračnoj zajednici uživaju¹².

1.3. Trans i interspolne osobe: tjelesni integritet u procjepu prava i medicine

Transrodne osobe u BiH izložene su konstantnoj diskriminaciji i strahu od nasilja zbog nemogućnosti usklađivanja ličnih dokumenata sa svojim rodnim izražavanjem. Trans osobe oznaku spola u ličnim dokumentima i jedinstveni matični broj u BiH mogu promijeniti tek nakon izvršene „potpune“ medicinske prilagodbe spola. Ovakva prilagodba podrazumijeva prolazak svih operacija prilagodbe svih sekundarnih spolnih obilježja, koje se mogu obaviti isključivo u inostranstvu jer medicinske ustanove u BiH nemaju osoblje obučeno da pruži podršku osobama u procesu tranzicije. Također, troškove medicinskog procesa tranzicije snose same trans osobe, jer zvanični sistem zdravstvenog osiguranja ne refundira ni dio ovih troškova, iako se zahvati ne mogu obaviti u BiH, što dodatno produžuje proces tranzicije, povećava finansijske troškove i nivo rizika od nasilja i diskriminacije.

Istraživanje potreba LGBTI zajednice iz 2017. godine pokazalo je da oko 61% transrodnih osoba koje su učestvovala u istraživanju planira djelimično ili potpuno promijeniti spol. Od toga je 22,2% osoba bilo već u procesu tranzicije,

¹⁰ Rozi izvještaj 2020. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

¹¹ Amar Numanović (2017), Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

¹² Natalija Petrić, Boris Krešić, Gordan Bosanac, Goran Selanec i Fedra Idžaković (2017), Izvan zakona: Pravna regulacija životnih zajednica parova istog spola u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

dok je 38,9% tek željelo otpočeti tranziciju¹³.

Sarajevski otvoreni centar u 2018. godine izradio je procjenu troškova prilagodbe spola te dao preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transrodnim osobama u BiH. Potrebne usluge prilagodbe spola, u zavisnosti od toga da li je u pitanju prilagodba ženskog u muški spol (F2M) ili muškog u ženski spol (M2F), te od vrste usluge (psihološko, psihijatrijsko, endokrinološko savjetovanje i usluge, hirurški zahvati prilagodbe), kreću se od 5 KM za hormone testosterona do skoro 16.000 KM za hirurške zahvate prilagodbe spola za trans žene (ne uključujući cijenu implantata)¹⁴.

Uzimajući u obzir da je do izmjena i dopuna zakona o matičnim knjigama u Federaciji BiH i Republici Srpskoj došlo u periodu između 2009. i 2012. godine, na osnovu zahtjeva za izmjenu i dokumentacije koju su trans osobe donosile iz inostranstva, te da je promjena spola već tada prepoznata kao osnov za izmjenu jedinstvenog matičnog broja i ličnih dokumenata, razočaravajuće je da preko deset godina kasnije, nakon brojnih zahtjeva civilnog društva i trans aktivista_kinja, još uvijek zahtjeve koji prate ove promjene nismo prilagodili bh. društvenoj stvarnosti i potrebama trans građana_ki. Poređenja radi, u susjednoj Hrvatskoj trans osobe oznaku spola i jedinstveni matični broj mogu promijeniti bez prolaska kroz cjelokupnu medicinsku proceduru tranzicije, na osnovu života u drugom rodnom identitetu.

O diskriminaciji LGBTI osoba ćemo više govoriti u nastavku, ali je u kontekstu ljudskih prava bitno naglasiti da je BiH jedna od rijetkih zemalja u Evropi koja je eksplicitno zaštitila interspolne osobe u svom antidiskriminacijskom zakonodavstvu zabranom diskriminacije na osnovu spolnih karakteristika. Uprkos tome, još uvijek nisu uspostavljene jasne medicinske smjernice i procedure o tome kako treba postupati u različitim slučajevima interspolnosti, koje bi važile za sve medicinske ustanove u BiH i spriječile tzv. medicinsku normalizaciju spola, odnosno medicinske i hirurške tretmane vođene isključivo potrebom estetskog prilagođavanja izgleda djeteta i njegovih spolnih karakteristika muškom ili ženskom spolu, odmah po rođenju, bez obzira na to što zdravlje djeteta nije ugroženo¹⁵.

Rastući broj interspolnih aktivista_kinja u Evropi i svijetu, te medicinskih stručnjaka educiranih u ovoj oblasti, zauzeo je stav da je bilo kakve estetske medicinske zahvate potrebno odložiti do momenta kada dijete može dati svoju

13 Amar Numanović (2017), ibid.

14 Liam Isić (2018), Procjena troškova prilagodbe spola: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transrodnim osobama u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

15 Erin Vlahović, Kristian Randelović et al. (2020), Između spolova i stvarnosti: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o postupanju s interspolnim osobama. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

informisanu saglasnost i kada se tijelo u potpunosti razvije.

Međutim, zakoni o matičnim knjigama koji su na snazi u Bosni i Hercegovini ne predviđaju izuzetke u slučaju rođenja interspolnog djeteta, stoga su roditelji i zdravstveni_e radnici_e primorani_e u kratkom vremenskom roku interspolno dijete upisati kao muško ili žensko, iako se dijete nakon odrastanja može identificirati drugačije. Zakonima jeste, što smo već spominjali, regulisana mogućnost upisa promjene spola u matične knjige, ali je ona uslovljena potpunom medicinskom prilagodbom spola, što dodatno komplikuje poziciju interspolnih osoba.

Bitno je naglasiti i da sve veći broj međunarodnih pravnih stručnjaka_inja smatra da se podvrgavanje interspolne djece i osoba medicinskim zahvatima na koje nisu pristale i/ili kojih nisu svjesne smatra kršenjem UN-ove Konvencije protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja. Ujedinjene nacije tako su kontinuirano apelirale na države članice da zaustave kršenje ljudskih prava nad interspolnim osobama, a Vijeće Evrope i Evropski parlament donijeli su rezolucije u kojima se, između ostalog, traži zabrana medicinskih intervencija za normalizaciju spolova i drugih tretmana koji se primjenjuju na interspolnoj djeci bez njihova informisanog pristanka¹⁶.

Položaj trans i interspolnih osoba otežava činjenica da u Bosni i Hercegovini ne postoji mogućnost medicinske prilagodbe spola, niti medicinski_e stručnjaci_kinje koji_e se razumiju u interspolnost. Situaciju dodatno komplikuje činjenica da troškovi ovih zahvata nisu obuhvaćeni obaveznim zdravstvenim osiguranjem, a da se administrativne i pravne izmjene uslovljavaju medicinskim. Da bi se sistemski riješili nedostaci u pristupu trans i interspolnim osobama u BiH, neophodno bi bilo izraditi i usvojiti sveobuhvatan zakon o rodnom identitetu kojim bi se regulisalo pravo na samoodređenje, tjelesnu autonomiju i integritet, pravo na senzibiliziranu zdravstvenu zaštitu i zdravstveno osiguranje, pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života, te osiguralo pravno prepoznavanje rodno identiteta.

2. PRINCIP RAVNOPRAVNOSTI I NEDISKRIMINACIJE

Zabrana diskriminacije LGBTI osoba u BiH regulisana je kroz dva systemska zakona: Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH iz 2003. godine i Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine.

Zakon o ravnopravnosti spolova zabranjuje diskriminaciju na osnovu spolnog izražavanja i/ili orijentacije, a Zakon o zabrani diskriminacije, nakon izmjena i

¹⁶ Erin Vlahović, Kristian Randelović et al. (2020), ibid.

dopuna iz 2016. godine, zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika u svim oblastima javnog i nekim sferama privatnog života, uključujući obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, dostupnost usluga itd. Iako je samim Zakonom o zabrani diskriminacije predviđena obaveza da se zakoni na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou usklađuju s njim, idalje veliki broj zakona ne uključuje seksualnu orijentaciju, rodni identitet i spolne karakteristike kao osnove na kojima je zabranjena diskriminacija.

Sami zakoni postavljaju osnove zabrane diskriminacije i predviđaju mehanizme pružanja zaštite diskriminiranim osobama, kroz žalbe Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH, u administrativnim i sudskim postupcima, međutim predviđaju i obavezu institucija da djeluju proaktivno ka suzbijanju i prevenciji diskriminacije u društvu. Ovo proaktivno djelovanje ogleda se u donošenju i usvajanju LGBTI inkluzivnih politika usmjerenih na suzbijanje diskriminacije, podzakonskih akata, pravilnika i procedura unutar institucija, provođenju kampanja javnog informisanja itd.

Jedan pozitivan primjer proaktivnog djelovanja jeste Gender akcioni plan Kantona Sarajevo, za period od 2019. do 2022. godine. U izradu akcionog plana uključene su direktno organizacije civilnog društva, te je od ukupno 18 inicijativa koje je predložio Sarajevski otvoreni centar usvojeno 14, koje se direktno tiču i položaja žena i LGBTI osoba¹⁷.

Drugi pozitivan primjer u kontekstu legislative jeste da je u toku 2021. godine usvojen nacrt Akcionog plana za unaprjeđenje ljudskih prava i osnovnih sloboda LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini, za period od 2021. do 2023. godine, te je poslan na mišljenje entitetskim vladama i Vladi Brčko distrikta. Dokument se bazira na tri strateška cilja: 1. Postojanje efikasnih mehanizama zaštite od diskriminacije i zločina iz mržnje za LGBTI osobe, 2. Jednaka prava LGBTI osoba u svim oblastima javnog i privatnog života, 3. Razvijena svijest o potrebi za suzbijanjem predrasuda i stereotipa o LGBTI osobama. Ovi ciljevi se očituju kroz pokrivanje gotovo svih najznačajnijih oblasti kada su u pitanju ljudska prava LGBTI osoba, tačnije, oblasti: edukacije i efikasne zaštite LGBTI osoba kroz čitav policijsko-pravosudni lanac zaštite; obuke medicinskih radnika, te generalno povećanje kapaciteta relevantnih institucija kada su u pitanju LGBTI prava, nadalje, analiza propisa vezanih za istospolna partnerstva, modalitete promjene spola za državljane u BiH (medicinski i administrativni aspekti), niz aktivnosti usmjerenih na povećanje svijesti o položaju LGBTI osoba u BiH kako šire javnosti, tako i niza aktera u raznim sferama društva te relevantnih institucija.

¹⁷ 14 SOC-ovih inicijativa inkorporirano u Gender akcioni plan Kantona Sarajevo. Dostupno na: <https://soc.ba/14-socovih-inicijativa-inkorporirano-u-gender-akcioni-plan-kantona-sarajevo/>.

Zaštita i proaktivan pristup suzbijanju diskriminacije, i stereotipa i predrasuda koje do nje dovode, ključni su za unapređenje položaja LGBTI zajednice u BiH i smanjenje socijalne distance koja postoji u društvu. Naime, istraživanja su pokazala da je u BiH svaka treća LGBTI osoba doživjela diskriminaciju¹⁸. Ako uzmemo u obzir da se jako mali broj LGBTI osoba autuje širem krugu ljudi te da građani_ke BiH često ne znaju prepoznati diskriminaciju ili je ne prijavljuju, ova brojka upućuje na veći društveni problem. Naročito je zabrinjavajući visok udio osoba koje su doživjele diskriminaciju među transrodnim osobama: oko 2/3 transrodnih osoba obuhvaćenih istraživanjem problema i potreba LGBTI zajednice u BiH doživjelo je neki vid diskriminacije, što potvrđuje naročito ranjiv status ove kategorije i sugerira visok nivo transfobije u društvu. To se u nekoj mjeri može objasniti činjenicom da transrodne osobe teže mogu izbjeći otkrivanje svog identiteta, jer je rodno izražavanje uglavnom vidljivo okolini. LGBTI osobe navele su da su u najvećem broju diskriminaciju doživjele u toku obrazovanja, u zdravstvenim institucijama, na radnom mjestu i u ugostiteljskim/uslužnim objektima¹⁹.

3. NASILJE NAD LGBTI OSOBAMA

Sva tri krivična zakona, FBiH, RS-a i Brčko distrikta, od 2010. prepoznaju institut krivičnih djela počinjenih iz mržnje (u Brčko distriktu mržnja je definirana kao otežavajuća okolnost izvršenja krivičnih djela, dok je u RS-u, izmjenama iz 2017. godine, i u FBiH, izmjenama iz 2016. godine, jasno definisan institut krivičnih djela počinjenih iz mržnje), u okviru kojeg pružaju zaštitu LGBTI osobama i drugim marginaliziranim društvenim grupama te predviđaju strože kazne za krivična djela motivisana, između ostalog, seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.

Nažalost, regulacija kojom se zabranjuje i sankcioniše govor mržnje u FBiH i Brčko distriktu ne pruža zaštitu LGBTI osobama od javnog izazivanja i podsticanja na nasilje i mržnju, već se fokusira isključivo na rasnu, etničku i nacionalnu motivisanost, dok je u Republici Srpskoj ova regulacija 2017. godine dopunjena i proširena te uključuje i seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zaštićene karakteristike. Ovo u praksi znači da trenutnim zakonskim okvirom nije moguće sankcionisati podsticanje na mržnju i nasilje prema LGBTI osobama.

Problem s nesankcionisanjem govora mržnje ogleda se u posljedicama njegovog javnog izražavanja i korištenja za huškanje i izazivanje nasilja, tj. krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Naime, govor mržnje upravo je i bio pokretač napada na

¹⁸ Amar Numanović (2017), *ibid.*

¹⁹ Damir Banović, Jasmina Čaušević et al. (2015), ŽIVOT VAN ZADATIH NORMI. Transrodnost u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

dva značajna LGBTI/queer događaja – Queer Sarajevo Festival u 2008. godini te festival „Merlinka“ u 2014. godini – čije održavanje je obilježeno organizovanim fizičkim napadima na učesnike, pri čemu su neki od njih teže povrijeđeni. Oba događaja obilježile su javne kampanje i pozivanje na nasilje, 2008. godine u medijima, 2014. godine na društvenim mrežama, što je dovelo do organizovanja napadača, a na koje nadležne institucije, bez obzira na prijave i upozorenja, nisu reagovale. Mali broj napadača (2008. godine dvojica, a 2014. godine jedan od 14) dobili su prekršajne ili uslovne kazne, a niko od huškača nikada nije ni priveden.

LGBTI osobe u BiH često su žrtve kako verbalnog (vrijeđanje, ponižavanje, prijetnje, i sl.) tako i fizičkog nasilja: prema nalazima regionalnog istraživanja koje je 2015. godine proveo Nacionalni demokratski institut, 72% ispitanih LGBTI osoba iz BiH doživjelo je neki vid nasilja, pri čemu je 15% njih doživjelo fizičko nasilje; što je potvrđeno istraživanjem problema i potreba zajednice Sarajevskog otvorenog centra iz 2017. godine koje je potvrdilo da je svaka četvrta LGBTI osoba u BiH doživjela neki vid nasilja²⁰. Posebno je zabrinjavajuće što se na uzorku trans osoba pokazalo da je njih $\frac{2}{3}$ doživjelo neki vid nasilja zbog svog rodnog identiteta.

Istraživanje je također pokazalo da 60,9% LGBTI osoba konstantno strahuje za svoju sigurnost zbog toga što su LGBTI osobe, što znači da svoju okolinu doživljavaju prijetećom i ne smatraju da im nadležne institucije mogu pružiti zaštitu. Da bi smanjile osjećaj straha i osigurala svoju bezbjednost, LGBTI osobe koriste različite strategije²¹ za izbjegavanje potencijalnih opasnosti:

- 69,4% krije svoj LGBTI identitet;
- 55% izbjegava neka mjesta jer ih doživljava nesigurnim za LGBTI osobe;
- 9,4% izbjegava masovna okupljanja;
- 12,5% izbjegava da se kreće samo;
- 7,4% izbjegava koristiti javni prevoz;
- 7% izbjegava izlaske iz kuće iz straha za svoju sigurnost, što može biti okvalifikovano kao ekstremni slučaj samoizolacije uslijed straha.

Iz iskustava LGBTI osoba iz BiH jasno je da nasilje, ali i sam strah od nasilja ograničavaju mogućnost uživanja i sudjelovanja u svakodnevnim aktivnosti socijalizacije, konzumiranja kulturnih sadržaja, i sl., a mogućnosti izražavanja vlastitog identiteta umnogome su ograničene za LGBTI osobe iz osjećaja straha za vlastitu bezbjednost. LGBTI osobe tako su primorane korigovati vlastito ponašanje i navike da bi minimizirale prijetnje iz okoline, što u konačnici negativno utiče na kvalitet njihovog života i njihovo mentalno zdravlje.

²⁰ Amar Numanović (2017), ibid.

²¹ Ibid.

4. SENZIBILIZIRAN PRISTUP INSTITUCIJA

Iskustva nasilja, diskriminacije i socijalne distance utiču na spremnost LGBTI osoba da se obrate nadležnim institucijama, da potraže podršku i/ili da prijave kršenja ljudskih prava. Neophodno je imati razumijevanja za ove strahove, te ostvariti odnos povjerenja i osigurati da LGBTI osobe dobiju adekvatnu i osnažujuću podršku prijeko potrebnu za unapređenje kvaliteta njihovih života i zaštitu njihovih ljudskih prava.

Građenje odnosa povjerenja bitno je započeti jednostavnim koracima koji će LGBTI osobama staviti do znanja da su sigurne od predrasuda, diskriminacije i nasilja²²:

1. Upotrebom korektnog i senzitivnog jezika i izraza

- Prilikom rada s LGBTI osobama apsolutno je neophodno koristiti korektne i ispravne termine kojima se iskazuje poštovanje ličnosti žrtve ili svjedoka i nje i njihove seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili spolnih karakteristika.
- Bilo kakvi uvredljivi termini i izrazi moraju se izbjegavati, te se treba stvarati atmosfera povjerenja i izbjeći ponovna viktimizacija i diskriminacija osoba.
- Najbolji način je direktno pitati osobu koji su to izrazi ili zamjenice koje njoj najviše odgovaraju.
- Prilikom rada s transrodnim osobama poseban problem može biti korištenje imena i roda koji osoba preferira, a koji su u suprotnosti s onima navedenim na identifikacionim dokumentima. Transrodnoj osobi treba se obraćati u onom rodu i onim imenom koje je ona sama odabrala, ali joj objasniti da se u samom postupku na nju moraju zakonski primjenjivati pravila koja se odnose na spol upisan u identifikacionim dokumentima (npr. zavođenje službenih dokumenata itd), ukoliko je to neophodno u konkretnom slučaju.

2. Zaštitom privatnosti LGBTI osoba i stvaranjem sigurne okoline

- Prema LGBTI osobama treba postupati obzirno, s razumijevanjem, ostavljajući vrijeme kako bi osoba razumjela da se nalazi u sigurnom i podržavajućem okruženju.

22 Dajana Cvjetković, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2017), Ka odgovornom i profesionalnom postupanju sa lezbejkama, gejevima, biseksualnim, transrodnim i interspolnim osobama: Priručnik za predstavnike i institucija koje djeluju na nivou općina, gradova i kantona u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Ukoliko se radi s osobom koja je pretrpjela nasilje, neophodno je obezbijediti odgovarajuću medicinsku pomoć ili psihološku podršku ako su one potrebne.

- Interakcija s LGBTI osobama treba se odvijati u sigurnom i ohrabrujućem okruženju, bez ometanja trećih osoba.
- Osobu s kojom se radi treba ohrabriti da govori slobodno, dozvoliti joj da izrazi vlastitu zabrinutost ili strah, te izraziti razumijevanje i shvatanje da postoji briga za njenu sigurnost i objasniti na koji način će joj se pružiti adekvatna podrška.
- LGBTI osobama treba objasniti na koji način će se zaštititi njihovi podaci, te spriječiti autovanje trećim licima, neophodno je osigurati da se ne navode i ne koriste podaci i činjenice koji su privatni i povjerljivi, i nisu relevantni za konkretan slučaj.
- Da bi se odnos povjerenja nastavio i u budućnosti, trebalo bi u nastavku istrage, koliko je to moguće, održavati kontinuiran odnos s LGBTI osobom, razgovarati o progresu i obavještavati LGBTI osobu ili osobe o promjenama i napretku u konkretnom slučaju.

4.1. Postupanje u slučajevima nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja

Sarajevski otvoreni centar, kroz svoj rad na prikupljanju i dokumentovanju slučajeva kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, ukazao je kroz godišnje izvještaje na zabrinjavajući broj slučajeva nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja motivisanih seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom i seksualnim karakteristikama. Ovi slučajevi posebno su osjetljivi jer često podrazumijevaju rad sa maloljetnim osobama te nepodržavajućim roditeljima/starateljima i/ili osobljem i rukovodstvom obrazovnih institucija.

U procesu pružanja adekvatne podrške LGBTI osobama koje su doživjele nasilje u porodici ili međuvršnjačko nasilje, te razrješavanja situacije na najbolji način po njih, i pružanja podrške roditeljima/starateljima i nastavnom osoblju, neophodna je podrška centara za socijalni rad i centara za mentalno zdravlje.

Ovi centri ključni su za pružanje savjetovanja i stručne pomoći korisnicima_ama, kako kroz usluge porodičnog savjetovanja, rada s porodicom i pojedincima_kama tako i kroz identificiranje, analiziranje i evaluiranje potreba građana_ki u oblasti socijalne zaštite, te predlaganje i poduzimanje mjera rješavanja stanja socijalnih potreba građana_ki. Senzibilizacija osoblja ovih centara za rad s LGBTI osobama dakle predstavlja ključni korak u zaštiti prava maloljetnih LGBTI osoba, te je

neophodna za adekvatno razmatranje ovakvih slučajeva²³. Odbacivanje djeteta zbog seksualne orijentacije ili fizičko, psihičko ili ekonomsko maltretiranje, odvajanje od ostalih učenika_ca, ismijavanje u procesu nastave, kao i onemogućavanje kretanja, odnosno kućno zatočeništvo, radnje su koje traže hitno djelovanje svih društvenih aktera, te multisektorski pristup rješavanju problema.

Kod identificiranja slučaja porodičnog ili međuvršnjačkog nasilja nad LGBTI osobama neophodno je, pored prijave policiji i provođenja postupaka radi zaštite i ostvarivanja prava preživjelih, poduzeti i sljedeće korake²⁴:

1. Pružiti pomoć i podršku osobi koja je doživjela nasilje – nakon osiguravanja fizičke sigurnosti osobe, neophodno je pružiti joj podršku i informacije potrebne da ostvari pravnu i zdravstvenu pomoć, kao i da dobije usluge psihološkog savjetovanja. Posebnu pažnju treba obratiti na efekte u vezi sa senzibilizacijom roditelja/nastavnog osoblja za odbacivanje stereotipa i predrasuda, te prihvatanje i educiranje o LGBTI osobama kako bi se smanjila opasnost od nasilja, te ojačali njihovi kapaciteti da isto prepoznaju i adekvatno na njega reaguju. Psihološko savjetovanje treba biti pruženo svim uključenim akterima_kama, s naglaskom na osobu koja je pretrpjela nasilje, kako bi se osigurao kvalitetan nastavak razvoja ličnosti.
2. Osigurati multisektorski pristup problemu – prilikom razvijanja individualnog plana podrške, centri za socijalni rad trebaju predvidjeti uključivanje svih strateških partnera_ki i čimbenika koji mogu doprinijeti rješavanju problema, počevši od uloge centara za mentalno zdravlje, relevantnih udruženja građana_ki, tj. organizacija civilnog društva, javnih ustanova, do naravno nastavnog osoblja, rukovodstva škole i članova_ice uže i šire porodice LGBTI osobe. Povezivanje različitih partnera_ica osigurava cjelokupnu podršku, te stvara osnov za izgradnju podržavajuće sredine koja je često upravo ono što nedostaje LGBTI osoba u svakodnevnom životu, a naročito u procesima zaštite njihovih ljudskih prava, te osigurava pristup relevantnim i tačnim informacijama, kao i specijaliziranim uslugama prijeko potrebnih osobama koje su preživjele nasilje. Neophodno je imati u vidu da se u ovakvim slučajevima ne reaguje samo na individualan slučaj nasilja, i rješava kratkotrajni problem, već se nastoji izgraditi sistem koji će adekvatno reagovati na buduće slučajeve homofobnog/transfobnog nasilja, te raditi na prevenciji istih i izgradnji inkluzivnog i podržavajućeg okruženja prema LGBTI osobama.

²³ Dajana Cvjetković, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2017), ibid.

²⁴ Ibid.

III

LGBTI INKLUZIVNA
PSIHOTERAPIJSKA I
PSIHOLOŠKA PODRŠKA

1. UVOD

Ovaj priručnik je namijenjen stručnjacima_kinjama koji_e kroz svoj rad daju podršku pripadnicima_ama LGBTI zajednice, roditeljima, prijateljima_cama i svima koji_e se žele educirati o potrebama i pravima LGBTI osoba, kao i raditi na prihvaćenosti, vidljivosti, slobodi i destigmatizaciji u društvu.

Razlike u odnosu na većinu osoba koje traže usluge/podršku u okviru servisa mentalnog zdravlja:

- U školi su češće žrtve vršnjačkog nasilja;
- Češće odbacivanje, osuđivanje i nasilje od porodice;
- Opasnost od nasilja na javnim mjestima;
- Odbacivanje i osuđivanje od religijskih institucija;
- Često uznemiravanje i provociranje;
- Doživljavaju češće neugodne homofobične/bifobične/transfobične komentare;
- Česta su neugodna iskustva u zdravstvenim ustanovama kod ljekara_ki u savjetovanju, na psihoterapiji.

2. ZABRANJENE I ŠTETNE PRAKSE S CILJEM PROMJENE SEKSUALNIH/RODNIH IDENTITETA

Iako se biti lezbejka, gej muškarac, biseksualna, transrodna i/ili interspolna osoba u stručnoj literaturi ne smatra bolešću (homoseksualnost je iz DSM-a izbačena 1973. godine, a Svjetska zdravstvena organizacija ju je uklonila sa međunarodne klasifikacije bolesti 1990. godine; također, transrodnost se uklanja iz oblasti mentalnih poremećaja i prenosi u oblast spolnog i reproduktivnog zdravlja, uz novu dijagnozu „rodna inkongruencija“²⁵), ipak se LGBTI osobama često nudi konverzivna terapija. Odluka o micanju homoseksualnosti i transrodnosti s liste poremećaja nesumnjivo je utrla put jačanju prava LGBTI osoba (seksualnih i rodnih manjina).

²⁵ Ovakva klasifikacija (ICD-11, 2019) predstavlja revolucionarnu promjenu kada je u pitanju tretman transrodnih osoba u zdravstvu, te postavlja temelje za poštujući tretman i kreiranje najboljih standarda u pružanju kako trans-specifične tako i opšte zdravstvene zaštite transrodnim osobama. Ova promjena će stupiti na snagu u januaru 2022. godine te omogućiti transrodnim osobama pristup zdravstvenoj zaštiti uz pokrivanje troškova procesa prilagođavanja spola, uz znatno manju diskriminaciju, stigmatu i prepreke koje donosi dijagnoza mentalnog poremećaja.

2.1. Konverzivna terapija

Konverzivna terapija poznata je još i kao reorijentacijska/reparacijska terapija gdje se u svrhu promjene seksualne orijentacije kao IPSO tehnike koriste „kliničke intervencije uzete iz: psihoanalize, kognitivno bihevioralne terapije, bihevioralne terapije, hipnoze, EMDR²⁶, partnerske terapije, sistemske obiteljske terapije, grupne terapije, te se koriste i psihofarmaci, elektrokonvulzivna terapija, skup tretmana tijekom bolničkog psihijatrijskog liječenja ne vodeći računa o tome je li korištenje ovih tehnika suglasno sa znanstvenim činjenicama, profesionalnim standardima praksi pojedinih terapijskih modaliteta iz kojih su preutete i etikom korištenja ovih tehnika. Osim toga, u literaturi ćete pronaći da se pod IPSO navode i vršnjačke i religiozne intervencije koje uključuju vjersko savjetovanje, post, molitvu, egzorcizam i različite improvizirane programe, istaknuto je u Priručniku o savjetovanju i psihoterapiji lezbijki, gejeva, biseksualnih i transrodnih klijenata. Shidloa & Schroedera (2002)²⁷.

Konverzivna terapija je diskreditirana u stručnim krugovima i u nekim zemljama potpuno zabranjena jer je štetna i potencijalno vodi do nanošenja permanentne štete po mentalno zdravlje pojedinca, a u nekim slučajevima i do suicida. Programi konverzivne terapije su osim već navedenih tehnika uključivali i tehniku tzv. „reparativnog silovanja“ što za sobom povlači niz etičkih pitanja. Kanada, Njemačka, Malta, Meksiko i dijelovi Australije i SAD-a su potpuno zabranile konverzivnu terapiju i uvele kazne za primjenu iste, EU parlament je podržao inicijativu za zabranu konverzivne terapije, a Ujedinjeno Kraljevstvo trenutno razmatra donošenje zakona. Uprkos tome, praksa pokazuje da LGBTI osobe često prijavljuju neugodna i traumatična iskustva.

Studija slučaja:

Klijent N. N.

Mladić (25 godina) iz manjeg mjesta se javlja na psihoterapiju poznatij „stručnjakinji“ zbog svog seksualnog identiteta. U procesu ga „stručnjakinja“ prisiljava da dijeli svoje seksualne fantazije na sesiji i da zamišlja da ima seks sa ženom, a potom mu i sugerira da proba stupiti u seksualne odnose sa svojom prijateljicom.

26 Tehniku je razvila Francine Shapiro.

27 Mario Zulić (15.12.2020.), Mijenjanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta psihoterapijom? – intervju sa Ivom Žegurom, dostupno na: <https://nepopularna.org/mijenjanje-seksualne-orijentacije-psihoterapijom/>

Kod mladića se zbog ovakvog pristupa pojačavaju stid, anksioznost i internalizirana homofobija, javljaju se depresivna raspoloženja i razvija socijalnu fobiju.

Potom se javlja na psihijatrijsku procjenu i biva upućen na Fondaciju „Krila nade“, gdje prvo radi na prihvatanju svog seksualnog identiteta kao jednog od identiteta, a potom i na razvijanju zdravih sistema podrške.

3. SMJERNICE ZA STRUČNJAKE_INJE U RADU SA LGBTI OSOBAMA

Prije svega se trebamo pridržavati etičkog kodeksa Saveza psihoterapijskih udruženja BiH, a koji uključuje sljedeće principe:

- Odgovornost
- Kompetencija
- Moralni i legalni standardi
- Povjerljivost
- Dobrobit klijenta_ice
- Profesionalni odnosi
- Izjave u javnosti
- Načini procjene
- Istraživanje²⁸.

Također, u radu s LGBTI osobama treba obratiti pažnju na sljedeće:

- Ne pretpostavljajte seksualnu orijentaciju klijenta_ice, dopustite klijentu_ici da vas podučí.
- Koristite rodno neutralan rječnik.
- Imajte prijateljski i afirmativan pristup.

²⁸ Više dostupno na: <https://spubih.com/eticki-kodeks/>

- Ne pretpostavljajte da je vaš_a klijent_ica autovan_a, pridržavajte se pravila povjerljivosti.
- Ne pretpostavljajte da je vaš_a klijent_ica imao_la pozitivno iskustvo sa stručnjacima_kinjama iz sfere mentalnog zdravlja.
- Izbjegavajte neukusna pitanja koja zadiru u intimu vaših klijenata_ica, ne dopustite da vaša radoznalost povrijedi granice i osjećaj sigurnosti.
- Pitajte osobu da li se brine za svoju sigurnost i što vi možete učiniti da terapija bude sigurno mjesto za vašeg_u klijenta_icu.
- Ako imate ikakvih nedoumica, obratite se jednoj od organizacija koja radi na zagovaranju LGBTI prava i koristite resurse koji su vam preko vaših partnera_ica dostupni (npr. resursi Sarajevskog otvorenog centra i regionalnih organizacija koje se bave LGBTI ljudskih pravima).
- U slučaju da u stručnim krugovima čujete homofobični/bifobični/transfobični jezik, progovorite, ne prešućujte, koristite svaku priliku da educirate svoje kolege_ice
- Stalno se dodatno educirajte.

3.1. Problemi sa kojima se češće suočavaju LGBTI klijenti_ice

S obzirom na marginalizaciju i stigmatizaciju, kod LGBTI osoba se često javljaju sljedeći problemi:

- Samoisključivanje – samoizolacija;
- Samostigmatizacija;
- Osjećaj manje ili niže vrijednosti;
- Preveliki fokus na problem ili na ljude koji nas baš ne razumiju (roditelji, prijatelji_ice, kolege_ice, članovi_ice porodice itd.);
- Strah od okoline i strah od autovanja.

Stoga se preporučuje:

- Umrežavanje
- Uključivanje u grupe podrške

- Potrebne usluge (psihoterapija, pravna savjetovanja itd.)
- Kreiranje i identificiranje sigurnih mjesta.

3. 2. Prihvatanje psihoterapeuta_kinja

Naši najdublji, apsolutni pokretači samopoštovanja, samoljublja i samospoznaje leže u prisutnosti osobe koju doživljavamo kao potpuno prihvatajuću. (Zinker, 1975:60)

Terapeut_kinja prihvata klijente_ice baš onakve kakvi_e oni_e jesu. Ovo se odnosi i na rad sa LGBTI osobama. Prihvatanje u sebi sadrži i uvažavanje različitosti, a jedna osoba može u sebi da sadrži dosta toga što odstupa od „uobičajenog“. Upravo zbog nerazumijevanja i čestog odbacivanja društva i najbližih ljudi, LGBTI osobe mogu biti sklonije uzimanju psihoaktivnih supstanci. Kada se osjećaju viđeno i podjednako vrijedno u društvu, manjinski stres slabi i osobe su spremnije da žive ispunjen, zdrav i kvalitetan život. Naime, određeni_e klijenti_ice pripadaju nekim drugim manjinskim skupinama, korisnici_e su psihoaktivnih supstanci ili su osobe sa psihičkim poteškoćama. Osim što ih treba prihvatiti kao LGBTI osobe, terapeut_kinja mora biti visoko senzibiliziran_a za rad sa različitim skupinama. Kada ih terapeuti_kinje prihvate i uvažavaju, oni_e tada mogu pronaći i svoje izvore snage. Na taj način klijenti_ice mogu pomoći kako sebi i svojim najbližim tako i društvu da ih bolje razumije i prihvati.

3.3. Terapijski rad

3.3.1. JAČANJE LIČNOSTI

Psihoterapeut_kinja poseban akcenat stavlja na jačanje ličnih kapaciteta. U radu sa LGBTI osobama najviše pomažu grupne i kreativne radionice, gdje osobe mogu slobodno da se izraze i rade na jačanju unutrašnjih potencijala. Na taj način LGBTI osobe postaju svjesne svojih potencijala i kapaciteta te se osjećaju pozitivnije i vrednije.

Radi se na osvještavanju i drugih uloga osim da je osoba dio LGBTI zajednice, kao npr. vrijedni_e članovi_ice društva, roditelji, stručnjaci_kinje u svojim zanimanjima, promotori_ke, glasnogovornici_e itd. Rad na svjesnosti i na sistemima podrške najviše utiče na jačanje ličnosti. U tom slučaju osobama se vraća pozitivna energija i zaista su u stanju da se osjete potpuno i živo.

3.3.2. SAMOPRIHVATANJE nasuprot SAMOSTIGMATIZACIJI

Samoprihvatanje znači prihvatanje sebe onakvih kakvi_e jesmo, sa svim svojim manama i vrlinama, prihvatanje sebe bez obzira kakva su naša osjećanja, naše misli ili naši postupci, prihvatanje sebe iako nismo savršeni_e, bez ikakvih uslova ili izuzetaka. Definicija kaže: *Samoprihvatanje se odnosi na činjenicu da osoba prihvata sebe u potpunosti i bez uslova, bilo da se ponaša ili ne ponaša inteligentno, korektno ili netačno, i bez obzira da li joj drugi daju odobrenje, poštovanje i ljubav.* (A. Ellis)

Ova definicija naglašava važnost prihvatanja svih aspekata sebe. Kada zaista prihvatimo sebe, onda nema puno mjesta za samostigmatizaciju. Tada LGBTI osobe mogu da osjete sve svoje vrijednosti i kapacitete. Ovo je put prema jednom lijepom i ispunjenom životu (koji često nije onakav kako se nekad zamišljao).

3.3.3. PODRŠKA – COMING OUT

Proces coming out-a (izlazak iz ormara) je jako bitan za LGBTI osobe. Coming out za LGBTI osobe podrazumijeva procjenu konteksta u kojem žive, kakvi su ljudi sa kojima žive, koliko imaju godina i kakvu sliku o sebi imaju. Tokom psihoterapijskih seansi se vrlo često radi na ovom pitanju. Neke od uputa za LGBTI osobe su:

1. Ko su ljudi u mom životu na koje se mogu osloniti u potpunosti?
2. Ko me sve prihvata onakvog ili onakvu kakva sam kao osoba?
3. Ko mi u mom životu uvijek „čuva leđa“?
4. Ko su ljudi s kojima se osjećam lijepo i ispunjeno?

Ove značajne osobe ne moraju nužno biti članovi_ice porodice, ali je bitno biti svjestan_a da uvijek ima neko u okolini ko je spreman_a da nam pruži podršku.

Osobe koje pružaju podršku mogu biti:

- Prijatelji_ice u stvarnom životu, online prijatelji_ice, vršnjaci_kinje
- Članovi_ice tima, kolege_ice sa raznih hobija
- Profesori_ice, savjetnici_e, ljekari_ke, radne kolege_ice

- Članovi_ice porodice, roditelji, braća i sestre, rodbina, komšije
- Religiozni_e ili spiritualni_e lideri_ke.

Sigurno okruženje za coming out

Nažalost, sam proces coming out-a vrlo često ide drugim tokom nego što se nadamo i želimo. Zato je bitno da se za ovaj proces stvori „sigurno“ okruženje. Ponekad su predstavnici_e SOC-a (Sarajevski otvoreni centar), kao i psihoterapeuti_kinje, jedine osobe koje znaju orijentaciju LGBTI osobe. U samom procesu psihoterapije mi radimo na formiranju sigurnog polja i baze gdje osoba može da se otvori. Pored toga je bitan i pravi trenutak, jer ima puno primjera iz prakse gdje su roditelji u početku bili baš protiv svoje djece kad su saznali za njihov identitet, a nakon određenog vremena su prihvatili sreću svoje djece. Sve osobe zaslužuju da budu prihvaćene otvorenim srcem i rukama. Stoga je iznimno bitno kreirati jedno sigurno okruženje za ovaj proces.

3.4. Manjinski stres

Generalno, stres se može opisati kao stanje poremećene psihotjelesne ravnoteže pojedinca_ke koje je nastalo zbog tjelesne, psihičke ili socijalne ugroženosti pojedinca_ke ili njemu bliske osobe (Havelka, 1998).

Stres se pojavljuje kada osoba percipira da su zahtjevi okoline pretjerani i smatra kako se s njima ne može uspješno suočavati. Pearlin (1982) je još i ranije naglašavao kako uslovi iz socijalne okoline, a ne samo manji ili veći životni događaji, mogu predstavljati izvor stresa. U tom slučaju govorimo o tzv. **socijalnom stresu**. Osobe koje u nekom društvu predstavljaju manjinsku skupinu posebno su izložene negativnom uticaju socijalnog stresa jer se svakodnevno susreću s predrasudama i diskriminacijom pojedinih pripadnika_ca većinske populacije.

Razvijajući koncept manjinskog stresa, nauka je jedinstvena u stavu da je ovaj stres:

- **Univerzalan** — što znači da je aditivan (dodatak) generalnim stresorima kojima su svi ljudi izloženi, i samim time od stigmatizirane osobe zahtijeva veću adaptaciju i kontrolu od onih koje trebaju imati slični_e nestigmatizirani_e pojedinci_ke;
- **Hroničan** — jer je povezan sa relativno stabilnim sociološkim i kulturalnim strukturama;
- **Socijalno zasnovan** — jer proizlazi iz socijalnih procesa, institucija i struktura

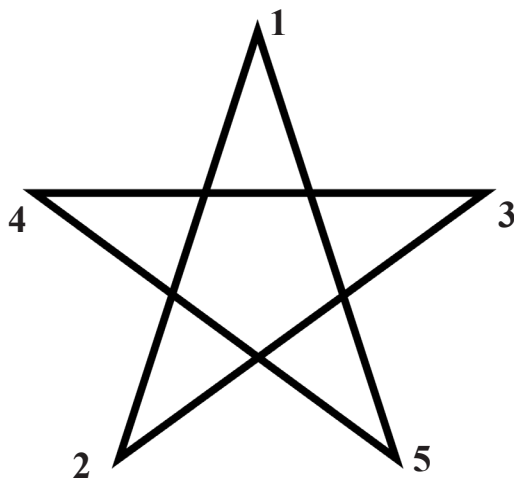
iznad pojedinca_ke u odnosu na sam položaj pojedinca_ke koji karakterišu generalni stresori ili biološki i genetski ili druge nesociološke karakteristike osobe ili grupe.

Ovaj model stresa (manjinski stres) ima jak i negativan uticaj na psihičko zdravlje i cjelokupno blagostanje osobe. U radu sa LGBTI osobama je bitno obratiti pažnju na svakodnevnu izloženost ovoj vrsti stresa i njenim posljedicama kako za društvo tako i za individualnu osobu.

4. SVI NAŠI IDENTITETI I ULOGE

Kada se pristupa i traži psihološka, psihoterapijska, psihijatrijska pomoć, važno je imati u vidu da smo svi mi jedna cjelina – sastavljena od niza identiteta, dijelova i uloga. Naše uloge/identiteti su: kćerka, sin, partner, partnerica, poslovni identitet, naša interesiranja, prijatelj, prijateljica, brat, sestra itd., a seksualni/rodni identitet je samo jedan u nizu identiteta. Svaka osoba pa tako i LGBTI osoba je puno više od seksualnog i/ili rodnog identiteta. Serge Ginger smatra da se svi ljudi sastoje od pet osnovnih dijelova i identiteta. Ti dijelovi su:

1. Glava – racionalni, intelektualni dio
2. Srce – emocije, odnosi i atmosfera
3. Socijalni dio – drugi ljudi, profesionalni identitet
4. Tijelo – tjelesni identitet – fizičko zdravlje, finansije, materijalna egzistencija
5. Svijet i spiritualni dio – religija, vjerovanje u nešto više od nas itd.

Kada uzmemo u obzir da je ovo sve dio ličnosti, onda je naša percepcija puno šira te smo u stanju da pored negativnih stvari i problema vidimo i ono pozitivno što nam pruža mogućnosti.

Svemu ovom se dodaje i potreba za pripadanjem, gdje se naš individualni identitet razlikuje od našeg kolektivnog identiteta koji, ako nije podržavajući, dovodi do niza problema – od izolacije i usamljenosti do osjećaja neadekvatnosti.

*Usamljenost je podnošljivija
kada imamo nekoga
s kim možemo da pričamo o njoj.*
G. A. Beker

4.1. Usamljenost

Svi se mi u nekim situacijama osjećamo usamljeno, kao da smo samo mi „takvi_e“ i da je teško vidjeti nešto lijepo u svakodnevnom životu. Na ovo sve utiče kontekst u kojem živimo, kakva nam je situacija u porodici, školi, poslu i sl. Usamljenost je najviše povezana sa nepostojanjem adekvatnog „drugog“ da nas čuje i razumije. Ovakav osjećaj usamljenosti doprinosi da se LGBTI osobe još više izoliraju od društva, da rijetko izlaze iz kuće i da imaju iskrivljenu sliku o sebi. Niko ne treba da bude usamljen na duži period, jer postoji niz sistema podrške koji se često nalaze veoma blizu.

5. SVEOBUHVAATNI MODEL PODRŠKE

Sveobuhvatni model podrške za LGBTI osobe se sastoji od jednog puta i procesa koji pomaže osobama da vide i osjete da nisu same i da budu dio „sigurnog“ okruženja. Prvi_e na liniji za podršku su vršnjački_e savjetnici_e (LGBTI osobe koje su pripremljene za ovu ulogu), psiholozi_ginje, psihoterapeuti_kinje, psihijatri_ce, socijalni_e radnici_e.

Načini na koje LGBTI osobe mogu dobiti podršku su:

1. Vršnjačko osnovno savjetovanje
2. Grupe podrške
3. Grupe za rast i razvoj
4. Pravna podrška
5. Socijalna podrška
6. Psihijatrijski tretmani i po potrebi uključivanje lijekova
7. Psihoterapijske seanse (individualne, online, grupne, partnerske psihoterapije).

Pored ove vrste profesionalne podrške, prema riječima samih LGBTI osoba, mnogo znače i tematske radionice, zabave, manifestacije, promocije kulture, žive biblioteke (istinite priče

LGBTI osoba)²⁹. Sve ovo pomaže prevenciji samoizolacije i osjećanja izoliranosti.

5.1. Vršnjačko savjetovanje

Vršnjačko ili peer to peer savjetovanje je postalo više zastupljeno u zadnjih 20-30 godina. Svjesni_e smo činjenice, a to su pokazala i mnoga istraživanja, da su nam tokom cijelog života jako bitni_e naši_e vršnjaci_kinje. Tako npr. za ljude treće životne dobi (starije osobe) također puno znači provedeno vrijeme s ljudima njihovih godina, jer se mogu najbolje razumjeti. Vršnjaci_kinje najbolje mogu razumjeti probleme koji se pojavljuju u određenoj populaciji, a ovo se posebno odnosi na marginalizirane skupine. Vršnjački_e savjetnici_e za LGBTI osobe su i sami_e dio ove zajednice.

To su uglavnom mlade osobe koje su prošle treninge iz savjetovanja, asertivne komunikacije, aktivnog slušanja, a i same imaju viši nivo empatije i razumijevanja. Prilikom prvog kontakta za jednu uplašenu LGBTI osobu, sama činjenica da se preko puta nalazi osoba koja je prošla ili prolazi nešto slično puno znači. Kao da primaju poruke „nisi sam_a“ i „tvoji problemi nisu zauvijek nerješivi“. Vršnjački_e savjetnici_e u ovom slučaju mogu da ispričaju dio svoje istinite životne priče gdje su i sami_e prošli_e kroz teške situacije, a sad imaju način kako da se bolje nose s njima. Vrlo često prilikom traženja pomoći upravo vršnjački_e savjetnici_e predstavljaju prvu liniju, prvo prijateljsko lice koje ove osobe ugledaju.

Kao neformalni oblik psihosocijalne podrške vršnjačko savjetovanje može pružiti:

- Siguran prostor za istraživanje i dijeljenje vlastite priče bez osuđivanja
- Priliku za uspostavljanje pozitivnog vršnjačkog odnosa
- Pouzdane informacije o mentalnom zdravlju
- Znanja i strategije za očuvanje mentalnog zdravlja
- Informacije i resurse potrebne za razvoj socijalnih vještina
- Dodatne resurse za psihološku i pravnu pomoć.

²⁹ Živa biblioteka je koncept razgovora sa tzv. živim knjigama, odnosno komunikacijsko sredstvo. Ona se može organizovati kao zaseban događaj za širu javnost ili u okviru već postojećeg događaja, najčešće edukacija za određenu stručnu javnost. Cilj žive biblioteke je da posjetitelji_ke kroz razgovor sa osobama koje su na bilo koji način marginalizirane u društvu preispituju vlastite predrasude prema osobama sa drugačijim iskustvima i životnim pričama. Također, kroz živu biblioteku ohrabruju se osobe da direktno učestvuju u promjenama. Osobe kroz ovaj koncept predstavljaju svakodnevnicu u kojoj žive, dijele iskustva o izazovima sa kojima se suočavaju, dok „čitatelji_ce“ mogu postavljati dodatna pitanja.

5.2. Grupe podrške

Grupe podrške možemo promatrati kao neformalni resurs koji pokušava ponuditi sigurno mjesto i sa sobom nosi ljekovite komponente koje daju podršku osobi da se suoči sa različitim problemima i izazovima. Neformalna podrška, van naše porodice, prijatelja_ica ili stručnjaka_inja, često pruža veće razumijevanje i ima više sličnosti, jer članovi_ice grupe imaju slična životna iskustva. Upravo tu je prilika da pripadnici_e grupe iskuse empatiju, altruizam i dobiju jači osjećaj identiteta, odnosno da se osjećaju prihvaćeno. Ovo se odnosi i na grupe podrške za LGBTI osobe.

Učenje novih načina rješavanja problema, suočavanja sa promjenama i održavanje novog ponašanja su važni aspekti iskustva grupa za podršku. Međutim, najvažnija karakteristika grupa podrške jeste upravo, kako im ime kaže, podrška koju njeni_e članovi_ice pružaju jedni_e drugima. To je ono što pomaže ličnom rastu i razvoju svakog_e pojedinca_ke u grupi. Dijeljenje životnih priča i način nošenja sa problemima među članovima_icama grupe je snažno iskustvo koje često izaziva trajne promjene.

Grupe podrške su zamišljene kao sigurno i zaštićeno mjesto gdje pojedinci_ke mogu pronaći utjehu i razumijevanje dijeleći ono što prolaze sa osobama u sličnoj životnoj situaciji. Obično ih vode facilitatori_ke, ili u saradnji sa nekim organizacijama (SOC, Fondacija „Krila nade“ i sl.).

5.3. Psihoterapijske grupe za rast i razvoj

Grupna psihoterapija, poput individualne, pomaže ljudima da unaprijede svoje načine nošenja s problemima. Međutim, ovdje se osoba, osim sa terapeutom_kinjom,, susreće sa grupom ljudi.

Razvoj kliničke i socijalne psihijatrije ide u pravcu shvatanja čovjeka kao društvenog bića, kao proizvoda kulturno-historijske sredine koja stvara i utiče na razvoj njegove bolesti i zdravlja. Tako se ideja da grupa može da liječi mentalne poremećaje javila kao posljedica vjerovanja da grupa može da spriječi njihovo javljanje. Grupna terapija se preporučuje jer ona po principu liječenja predstavlja sličnu ali tolerantiju sredinu od one koja je uticala na razvoj poremećaja.

Grupna psihoterapija usmjerena je na interakcije među članovima_icama grupe, stoga je posebno prikladna za one koji imaju probleme u socijalnim odnosima vezanim uz intimnost, povjerenje, samopouzdanje itd. Interakcije u grupi obiluju povratnim informacijama koje pomažu osobi da identificira i mijenja obrasce ponašanja koji narušavaju njene odnose s ljudima.

Grupna terapija se primjenjuje u različitim grupama ljudi i podrazumijeva veliki broj različitih tehnika rada. Nju u cjelini karakteriše nekoliko parametara. Tehnički okvir uključuje sljedeće momente: broj stolica je od 8 do 12; stolice su poredane u krug tako da svaki_a član_ica vidi druge, idealan broj članova_ica grupe je 7-8 uz psihoterapeuta_kinju. Grupa uvijek predstavlja **ogledalo** našeg vanjskog svijeta. Ono što grupe čini posebnim su prije svega struktura i grupna pravila – povjerljivost, dobronamjernost, sigurno mjesto, međusobno poštovanje i sl. Sami_e članovi_ice određene grupe mogu da dodaju još neka pravila koja su za njih bitna. Grupna terapija je jaka i izazovna, ali ona uz adekvatnog_u psihoterapeuta_kinju predstavlja i jedno sigurno mjesto za agresiju, tugu, strah i reparirajuće odnose sa majkom, ocem, partnerima_kama i sl.

U okviru pravila i principa poželjnog ponašanja treba istaći: od člana_ice grupe se očekuje da se obaveže na učestvovanje u grupi, da dolazi na grupne sastanke jednom sedmično (ili po dogovoru) i da bude tačan_a. Zahtijeva se poštovanje privatnosti drugih članova_ica grupe – imena članova_ica i informacije koje oni_e iznose su povjerljive. Od članova_ica grupe ne traži se da na sastancima govore ili otkrivaju intimne podatke o kojima ne žele govoriti. Ipak, više će profitirati ukoliko su spremni_e učestvovati i otvoreno pričati o sebi.

Prva seansa ima poseban značaj u tradiciji i historiji grupe. Početak rada u grupi, ma koliko to voditelj_ica izbjegavao_la, odvija se po principu terapeut_kinja – klijent_ica. Terapeut_kinja u grupi ima zadatak i teži da podstiče spontanost i slobodu, te poštovanje svakog_e člana_ice u okviru konteksta iz kojeg dolazi.

5.4. Pravna podrška

Pravna podrška za LGBTI osobe se sastoji od pravnog savjetovanja, odnosno upoznavanja sa njihovim pravima. Prava LGBTI osoba ne spadaju u neka posebna i specifična prava, nego su dio ljudskih prava generalno. U radu sa LGBTI klijentima_cama, ali i drugim osobama, uočeno je da rijetko ko ima svijest i zna više o svojim pravima.

Pravna podrška koju nudi SOC upravo na ovo stavlja akcenat i pomaže LGBTI osobama da spoznaju koja su im prava priznata, odnosno zagarantovana, kao i modalitete zaštite i ostvarivanja istih. Često se dešava da osoba iz LGBTI zajednice dobije na jednom ili dva mjesta paket usluga. Uglavnom se govori o psihološkoj, psihoterapijskoj, psihijatrijskoj i pravnoj podršci koje predstavljaju usko povezane dijelove sveobuhvatnog modela podrške.

5.5. Socijalna podrška za LGBTI osobe

Profesionalna socijalna podrška predstavlja upoznavanje sa resursima koji osobi mogu biti na raspolaganju u određenom momentu. Kao vid socijalne podrške može biti i mogućnost smještaja, određena vrsta materijalne pomoći i sl. Kroz saradnju sa centrima za socijalni rad LGBTI osobe mogu da ostvare određena prava, a može se reagovati i u nekim teškim i kriznim situacijama, npr. nasilja u porodici.

5.6. Psihijatrijski tretmani

Saradnja sa psihijatrima_cama je jako bitna i neophodna prilikom pružanja psihoterapijske i psihološke podrške za sve osobe. Pripadnici_e LGBTI zajednice u našoj državi su posebno izloženi_e raznim vrstama nasilja, odbacivanja, ruglu i sl. Zbog svega toga su česti anksiozni i depresivni poremećaji, poremećaji ishrane, posttraumatski stresni sindrom, hipohondrija i razna druga teška iskustva. Posebno transrodne ili interpolne osobe, zbog mnogih problema i teških situacija, imaju potrebu za ovakvim tretmanima. Bitno je naglasiti da svaka osoba ponekad može biti kandidat_kinja za ovu vrstu podrške i da je nužno da se potraži na vrijeme. U određenim situacijama osoba uzima lijekove određeni vremenski period. Jako dobre rezultate daje kombinacija psihijatarskih i psihoterapijskih tretmana.

5.7. Individualna psihoterapija

Individualna psihoterapija je, kao što i samo ime kaže, rad „jedan na jedan“ između pacijenta_ice/klijenta_ice i terapeuta_kinje (uživo ili online). To je ujedno i najčešći oblik psihoterapije i često se koristi u kombinaciji sa ostalim psihoterapijskim pristupima kao što su partnerska (bračna) ili grupna terapija, po potrebi i lijekovima.

Osobe dolaze na individualnu psihoterapiju s problemima širokog spektra, uključujući promjene u životu, gubitke, emocionalne povrede ili zbog određenih poremećaja kao što su anksioznost, panični napadi, depresija, fobije itd. Neki ljudi jednostavno trebaju podršku od treće, nezavisne osobe ili pak žele pomoć pri provođenju značajnih životnih odluka.

U okvirima individualne psihoterapije psihoterapeut_kinja može koristiti tehnike jedne ili više teorijskih orijentacija. Određeni terapijski pristup razlikuje se u zavisnosti od terapeuta_kinje, vrste problema i godina klijenta_ice.

6. RAD SA RODITELJIMA

Roditelji LGBTI osoba se često i sami mogu osjetiti zanemareno i isključeno iz društva. Zato je bitno da dobiju provjerene informacije i da budu uključeni u rast i razvoj njihove djece. Ima mnogo primjera iz prakse i kod nas i u svijetu gdje su roditelji u početku bili izrazito protiv, pa čak i nasilni prema svojoj djeci koja su dio LGBTI zajednice, a da su poslije postali puni razumijevanja.

Rad sa roditeljima je također sveobuhvatan, uključuje psihološku i sve druge vrste podrške. U zadnje vrijeme se organizuju i grupe podrške za roditelje LGBTI osoba i njihovu djecu. Na ovaj način roditelji postaju svjesni da nisu ni oni sami, da su njihova djeca puno više od seksualne orijentacije, rodnog identiteta i/ili spolnih karakteristika, te imaju priliku da prošire svoje vidike. Neki roditelji mogu postati i peer, tj. vršnjački_e savjetnici_e drugim roditeljima i na taj način se mogu osjećati uključeno i bitno.

Primjeri iz prakse

Studija slučaja 1

Osoba – klijent N. P. (36 godina)

Izgleda kao muškarac, ali želi da postane žena (trans žena). Živi sa majkom u jednom naselju gdje moraš biti „mangup“ da bi te ostavili na miru. Što se tiče zdravstvenog stanja, ima jedan oblik epilepsije, te je znao padati kada ima napad i nekoliko puta je slomio ruku ili rame.

U pitanju je vedra, zanimljiva i prijatna osoba sa kojom se može pričati o mnogim temama, a u isto vrijeme širi pozitivnu energiju. Žao mu je što ranije nije znao da postoje trans osobe (da nije jedini), želi da bude žena i da bude dobro, ali nema uslova.

Ovo sve ima loš uticaj na psihi i osjeća se depresivno, nedovoljno, pogrešno i sl. Volio bi da dobije azil i otputuje sam ili sa nekom osobom od povjerenja u neku drugu zemlju (Nizozemska, Kanada...). S majkom se slaže dobro, ali ga guši jer je stalno tu (žive zajedno), te nema svoju privatnost. Ovo je razlog što ne može da ima online psihoterapiju ili da učestvuje u SOC-ovim online druženjima. Komunikativan je i društven.

Bitno mu je da upozna što više sebi sličnih ljudi, voli sport i da inspiriše druge. Posebno mu je bitno da ima bar jedno mjesto gdje može biti siguran kada o sebi priča otvoreno (ko je sve).

Šta smo uradili_e dosad:

1. Povezali_e smo usluge Fondacije „Krila nade“ i SOC-a.
2. Prosljedili_e smo mu kontakte nekih gej i transrodnih osoba (gej par koji je u Kanadi).
3. Ide redovno na psihoterapiju (kad je moguće uživo) i kaže da mu prija i znači.

Naredni koraci:

1. Upoznavanje i povezivanje s jednom trans ženom u BiH;
2. Učestvovanje na druženjima i zabavama koje SOC bude uživo organizovao;
3. Učestvovanje na seminarima o temama LGBTQ osoba;
4. Nastavak psihoterapije;
5. Po potrebi nastavak i pravne podrške.

Studija slučaja 2

Osobe – klijenti, gej par (31 i 29 godina)

Dolaze prvo na savjetovanje, tj. psihoterapiju za parove. Vole se, ali postoji određena doza ljubomore. Njihovi roditelji još uvijek ne znaju za njihovu seksualnu orijentaciju. Poslije dužeg procesa psihoterapije se osjećaju bolje, žele da žive zajedno, ali i da kažu roditeljima.

Kada su rekli roditeljima (desio se coming out), doživjeli su nasilje i prijetnje sa svih strana. Prolazili su kroz jako težak period oko dvije godine, te su pomalo gubili nadu u svoju vezu. U nekom momentu su se njihovi roditelji međusobno upoznali i uvidjeli da bi im djeca trebala biti bitnija od svega. Nakon toga ih roditelji prihvataju i daju im punu podršku za njihovu vezu.

Oni nastavljaju dolaziti u Fondaciju „Krila nade“ na terapiju, ali sad im treba i pravna podrška da odu u Kanadu i vjenčaju se tamo. Prvo je jedan od njih otišao i našao posao, a nakon otprilike šest mjeseci je i drugi krenuo da skuplja papire i trebala im je pomoć.

Zahvalni su na dosadašnjoj podršci i osjećaju se bolje nego ikad.

Šta smo uradili_e dosad:

1. Povezali_e smo usluge Fondacije „Krila nade“ i SOC-a.
2. Preporučili_e smo im tehnike i filmove za roditelje – što je pomoglo da ih prihvate.
3. Napisali_e smo pismo i preporuku psihologa_inja ispred Fondacije „Krila nade“ (zašto za njih nije sigurno da ostanu u BiH).

Naredni koraci:

1. Učestvovanje na seminarima o temama LGBTI osoba
2. Nastavak psihoterapije online
3. Pričanje njihove životne priče (npr. živa biblioteka) kao inspiracija i motivacija za druge u sličnoj situaciji.

Prilog 1. Psihoterapijski protokol Fondacije „Kрила nade“***PSIHOTERAPIJSKI PROTOKOL***

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem pristanak na sve dole navedeno:

1. Pristajem na psihoterapiju u cilju unaprjeđenja svog mentalnog zdravlja i razvoja ličnih kapaciteta u prostorijama Fondacije „Kрила nade“, i pod uvjetima koje predviđa psihoterapijski tretman.
2. Psihoterapeut i Fondacija „Kрила nade“ nisu odgovorni za moje odluke i izbore.
3. I terapeut i klijent podliježu općim zakonskim i moralnim pravilima.
4. Pristajem na sljedeća pravila psihoterapijskog tretmana:
 - klijent i terapeut sreću se uvijek u vrijeme koje je unaprijed određeno i koje se bez značajnog razloga ne mijenja, jednom, dva puta ili više puta sedmično u trajanju od 60 min. (individualna psihoterapija)
 - način plaćanja zavisi od dogovora klijenta i terapeuta, tj. nakon svake seanse
 - klijent ima pravo da otkáže termin najkasnije 24h prije zakazanog termina bez nadoknade
 - terapeut i klijent usklađuju vrijeme godišnjih odmora, tj. dužinu zimske i ljetne pauze
 - brižljivo čuvanje podataka koje je klijent iznio terapeutu predstavlja terapeutovu profesionalnu dužnost osim ukoliko su u pitanju informacije koje podliježu zakonskoj obavezi i/ili zbog čijeg bi prešućivanje život klijenta ili nekog drugog mogao biti ugrožen
 - terapeut ne kontaktira sa članovima porodice, partnerom, prijateljima ili kolegama svog klijenta osim ukoliko se o tome ne dogovori sa svojim klijentom
 - cjelokupan odnos između klijenta/edukanta i terapeuta/edukatora smatra se povjerljivim. Kada kod terapeuta/edukatora postoji bilo kakva sumnja u pogledu granica povjerenja, ona/on mora zahtijevati superviziju.
 - klijent/edukant treba biti obaviješten da u izuzetnim okolnostima, kada je

on (klijent) u opasnosti, terapeut/edukator može raskinuti odnos povjerenja i poduzeti odgovarajuće korake

-kada terapeut/edukator želi koristiti određene informacije dobivene tijekom rada, mora dobiti odobrenje klijenta/edukanta te sačuvati njegovu anonimnost

KLIJENT

Vlastoručni potpis

Prilog 2. Resursi za regionalizaciju LGBTI inkluzivne psihosocijalne podrške i pristupa uslugama zaštite mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini

Sarajevski otvoreni centar i Fondacija „Kрила nade“ od 2021. godine implementiraju projekat „Regionalizacija LGBTI inkluzivne psihosocijalne podrške i pristupa uslugama mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini“, koji finansira Evropska unija. Projekat ima za cilj stvoriti okruženje u kojem će LGBTI osobe biti ohrabrene i podržane u pristupu sistemima mentalnog zdravlja koji pružaju inkluzivne i senzibilizirane usluge, te ojačati i proširiti institucionalnu i mrežu organizacija civilnog društva koje pružaju psihosocijalnu podršku za LGBTI osobe u BiH.

Do sada su održane **edukacije (treenzi) za centre za mentalno zdravlje, centre za socijalni rad i organizacije civilnog društva** u nekoliko gradova Bosne i Hercegovine³⁰:

- Mostar, Centar za psihološku podršku „Sensus“
- Mostar, Centar za mentalno zdravlje
- Zenica, centri za mentalno zdravlje i centri za socijalni rad Zeničko-dobojskog kantona (Zenica, Zavidovići, Vareš, Breza i Maglaj)
- Prijedor, Centar za mlade „Kvart“ (Prijedor) i Udruženje „Novi dan“ (Banja Luka)
- Zenica, Centar ženskih prava.

Ono što slijedi su treenzi za:

- Centre za mentalno zdravlje i centre za socijalni rad iz Banje Luke i okolnih gradova u Republici Srpskoj – Prijedor, Prnjavor, Gradiška, Doboj, Modriča, Derventa, Laktaši, Bijeljina, Čelinac, Kozarska Dubica, Mrkonjić Grad, Novi Grad, Šamac, Teslić
- Tuzlanski otvoreni centar (Tuzla)
- Centar za psihoterapiju „Budi OK“ (Bijeljina)
- Psihološko savjetovalište „Psihorelax“ (Doboj)
- Centre za mentalno zdravlje i centre za socijalni rad Tuzlanskog kantona

Projekat će, pored uspostavljanja mreže organizacija i javnih ustanova/institucija iz oblasti mentalnog zdravlja i socijalne zaštite, uključivati i **formiranje neformalne mreže LGBTI osoba i njihovih roditelja/obitelji**, kako bi uspostavili međusobni dijalog, podršku, razmjenu informacija itd., kao i treninge osnaživanja zajednice u pogledu važnosti brige o mentalnom zdravlju. Sve će ovo pratiti **kampanje podizanja svijesti javnosti** koje će s jedne strane promovisati usluge psihološke podrške u javnim ustanovama i odabranim organizacijama, a s druge strane informisati javnost o potrebama i izazovima kada je u pitanju briga za mentalno zdravlje LGBTI zajednice.

³⁰ Više informacija o aktivnostima projekta dostupno na linku: <https://soc.ba/?s=regionalizacija>

Resursi za stručnjake_inje i LGBTI zajednicu

Ovdje se nalaze **kontakt informacije organizacija civilnog društva i javnih ustanova gdje LGBTI osobe mogu tražiti inkluzivnu podršku i pomoć kako u vidu vršnjačkog (peer to peer) savjetovanja tako i u vidu psihološke/psihoterapijske podrške i savjetovanja**, a s kojima smo do sada radili_e i radit ćemo u nastavku projekta (2021. i 2022. godine).³¹

NAZIV ORGANIZACIJE/ USTANOVE	GRAD	KONTAKT
ORGANIZACIJE		
Tuzlanski otvoreni centar	Tuzla	toc@toc.ba, info@toc.ba +387 61 082 888
Centar za mlade „Kvart“	Prijedor	kvartprijedor@gmail.com +387 52 961 118
Udruženje „Novi dan“	Banja Luka	savjetovalistenovidan@gmail.com, irena.djumic@gmail.com +387 65 673 587
Centar za psihološku podršku „Sensus“	Mostar	cpp.mostar@gmail.com +387 36 570 222
Centar za psihoterapiju „Budi OK“	Bijeljina	centarbudiok@gmail.com +387 65 893 673
Centar ženskih prava	Zenica	czppzz@gmail.com +387 32 402 049, +387 60 31 11 922

JAVNE USTANOVE		
Centar za mentalno zdravlje	Mostar	cmz@dzmostar.com
Centar za mentalno zdravlje	Zenica	czmz_ze@yahoo.com, domzdravljazenica@gmail.com +387 32 444 411
Centar za mentalno zdravlje	Maglaj	+387 32 465 680, +387 61 529 716

³¹ Na ovoj listi se nalaze neke od ustanova s kojima smo do momenta pisanja ovog priručnika radili u okviru projekta, a kontakti centara za mentalno zdravlje (pri domovima zdravlja) i centara za socijalni rad pojedinih kantona/gradova su dostupni na internetu. Kontakti psihologa_inja/psihoterapeuta_kinja i socijalnih radnika_ca koji_e su prošli_e naše treninge će uskoro biti dostupni na web-stranici Sarajevskog otvorenog centra, pod rubrikom „Mapa“.

Centar za mentalno zdravlje	Zavidovići	polikzav@bih.net.ba +387 32 878 877
Centar za socijalni rad	Zenica	czsr_ze@bih.net.ba +387 32 447 956
Centar za socijalni rad	Vareš	zastita@bih.net.ba +387 32 849 480
Centar za socijalni rad	Maglaj	csrmaglaj@bih.net.ba +387 32 608 710
Centar za socijalni rad	Breza	centarbr@outlook.co +387 32 783 912

Na ovom mjestu ohrabujemo sve LGBTI osobe koje dožive neadekvatan psihološki/psihoterapijski/psihijatrijski tretman u bilo kojoj javnoj ustanovi ili organizaciji, a koji je obilježen homo/bi/lezbo/trans/interseksfobnim stavovima i praksama, da to prijave Sarajevskom otvorenom centru.

Besplatno pravno savjetovanje SOC-a je dostupno putem sljedeće mail adrese: pravnosavjetovanje@soc.ba. Pravno savjetovanje je servis za zajednicu koji informiše i daje podršku LGBTI osobama u BiH u vezi sa njihovim ljudskim pravima, načinima korištenja postojećih bosanskohercegovačkih zakona koji ih štite i mehanizmima ostvarivanja tih prava.

Sarajevski otvoreni centar također nudi servis **vršnjačkog savjetovanja** sa psihologom_injom, prijateljski, ohrabrujući razgovor, koji zahtijeva umijeće slušanja, empatiju te razumijevanje i podršku između dvije osobe koje imaju slične životne pozicije, godine, probleme i/ili životno iskustvo. Dostupno je putem sljedeće mail adrese: savjetovanje@soc.ba.

Besplatno psihološko savjetovanje za lezbejke, gej, biseksualne, trans i interpolne osobe Sarajevski otvoreni centar ostvaruje kroz saradnju sa **grupom psihologa_inja** sa kojima uspješno sarađujemo već dugi niz godina. Educirano i senzibilizirano osoblje, koje je u konstantnoj edukaciji vezano za rad sa LGBTI osobama, od coming out procesa do transrodnosti, pružit će vam adekvatnu pomoć i podršku.

Postojanje ovakvog servisa ima dalekosežan značaj za LGBTI zajednicu ne samo u Sarajevu već i šire, s obzirom na to da su lezbejke, gej, biseksualne, trans i interpolne osobe mnogo puta doživjele diskriminaciju upravo od psihologa_inja. LGBTI osobe su idalje najmarginaliziranija društvena grupa čak i prilikom posjete ili korištenja usluga primarne zdravstvene zaštite. Često zbog straha od neprihvatanja, osobe se ne autuju niti psiholozima_ginjama te se potencijalne

poteškoće, depresije ili anksioznosti pripisuju drugim faktorima, a ne ličnom osjećaju nepripadanja.

U **Sarajevu** psihoterapiju radi tim Fondacije „Kрила nade“ kroz afirmativnu psihoterapiju.

Ukoliko želite da krenete na psihološko savjetovanje ili psihoterapiju te da radite na sebi, javite se u Sarajevski otvoreni centar na savjetovanje@soc.ba, gdje ćemo vas rado spojiti sa nekim od naših psihologa_inja.

Rječnik LGBTI pojmova³²

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

CISRODNA OSOBA

Osoba čiji se rodni identitet (dovoljno) uklapa u društvene rodne norme određene za spol koji je tim osobama pripisan pri rođenju. Kako su društveno propisane rodne norme veoma rigidne, isključive i ograničavajuće, malo je osoba koje se “potpuno” uklapaju u njih. Često se kaže kako je većina populacije cisrodna, no pitanje je koliko bi se ljudi u tolikoj mjeri uklapalo u ove norme da odstupanje od njih nije stigmatizirano u društvu. Da je društvo više usklađeno sa stvarnom raznolikošću spolova i rodova, termini kao “trans” i “cis” nam ne bi ni bili potrebni jer bismo svaku osobu posmatrali prvenstveno kao ljudsko biće a ne kroz prizmu spola ili roda.

COMING OUT (kaming aut, autovanje)

Sintagma koja potiče od engleske fraze *coming out of the closet* (izaći iz ormara) već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja vlastite seksualne orijentacije (kod lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba), rodnog identiteta (kod trans osoba) i spolnih karakteristika (kod interspolnih osoba). Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao (manje ili više) javna obznana drugima. Coming out (izlazak iz ormara) je od velikog značaja za LGBTI osobe, jer na taj način javno afirmišu sopstveni identitet, što je veoma važno za psihološko zdravlje i kvalitet života ove manjinske grupe.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj. Tako se lezbejke, gejevi i biseksualne osobe mogu diskriminisati na osnovu *seksualne orijentacije*, trans (između ostalog transrodne i transpolne osobe) na osnovu *rodnog identiteta* i rodnog izražavanja, a interspolne osobe na osnovu *spolnih karakteristika*. Stoga je jako važno da sva tri osnova (seksualna orijentacija, rodni identitet i spolne karakteristike) budu prepoznati kroz zakone, kao osnovi na kojima je zabranjena diskriminacija.

32 Rječnik LGBTI pojmova nastao je zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra. Za više informacija o terminologiji u domenu zdravstvene zaštite transrodnih, transpolnih i osoba koje se rodno ne konformiraju preporučujemo „Standarde njege zdravlja transpolnih, transrodnih i osoba koje se rodno ne konformiraju, 7. verzija“, a koje je objavila Svjetska asocijacija stručnjakainja za trans zdravlje. Više o terminologiji vezanoj za rodni identitet i spolne karakteristike je dostupno ovdje: <http://transaid.hr/terminologija/>

Princip nediskriminacije

Jednak tretman pojedinaca ili grupe, bez obzira na njihove specifične karakteristike. Koristi se da bi se procijenili prividno neutralni kriteriji i prakse koje mogu prouzrokovati efekte koji osobe s tim karakteristikama sistematski stavljaju u nepovoljniji položaj.

HOMOFOBIA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasuda prema gej muškarcima i lezbejkama. Manifestuje se kao ubjeđenje u superiornost heteroseksualnosti. To ubjeđenje rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, te diskriminaciji.

HOMOSEKSUALNA OSOBA

Osoba koju privlače osobe istog spola.

Lezbejka

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene.

Gej

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače drugi muškarci. Koristi se i kao pridjev (npr. gej osoba), te se u tom slučaju odnosi i na muškarce i na žene istospolne orijentacije.

Homoseksualac

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju ga uvredljivim. Korektniji termini su gej (muškarac)/gejevi i lezbejka.

INTERSPOLNE OSOBE

Osobe čije *spolne karakteristike*, uključujući hromosome, gonade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Postoje različiti oblici interspolnosti. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interspolne. *Interspolne osobe*, kao i muške i ženske osobe, imaju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U prošlosti ove osobe su često puta nazivane hermafroditima, ali se ovaj termin smatra diskriminatornim i medicinski u potpunosti neispravnim.

INTERSEKCIONALNOST

Pristup proizašao iz sociološke teorije intersekcionalnosti, koji diskriminaciju

analizira kao složen sistem u kome su različiti oblici diskriminacije zasnovani na različitim kategorijama identiteta (roda, spola, rase, klase, seksualne orijentacije, rodnog identiteta). Ovi identiteti su međusobno povezani i utiču jedni na druge, te se i u razmatranjima diskriminacije moraju sagledavati skupa.

LGBTI

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne, trans*(rodne) i interspolne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje akronimom LGBTI u društvenom i političkom aktivizmu.

LGBTTIQ

Skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transpolne, interspolne i queer osobe.

QUEER (kvir)

Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTI osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba, a uključuje i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

PRAVNA PROMJENA SPOLA

Pravna promjena spola podrazumijeva promjenu podataka o ličnosti i ličnih dokumenata kao posljedicu prilagodbe spola ili života u drugom rodnom identitetu.

PRILAGODBA SPOLA

Prilagodba spola podrazumijeva medicinsko prilagođavanje biološkog spola rodnom identitetu.

ROD

Rod podrazumijeva društveni konstrukt spola i označava društveno uspostavljene uloge, položaje, statuse i razlikovanja osoba u javnom i privatnom životu na osnovu spola.

RODNA DISFORIJA

Rodna disforija odnosi se na trajni distress (uznemirenost) i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svome biološkom spolu, rodu koji joj je pripisan na osnovu biološkog spola, a prema tome i rodnoj ulozi koja se vezuje uz njegov_ njen biološki spol određen izgledom genitalija pri rođenju.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo i shvatanje vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju. Rodni identitet se, između ostalog, odnosi na lični doživljaj sopstvenog tijela, odijevanje i način govora. Osobe čiji je rodni identitet u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *cisrodnim osobama*, a osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *trans(rodne) osobe*. Transpolne osobe, kao podgrupa transrodnih osoba, osobe su čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju i koje imaju namjeru da prilagode svoj biološki spol ili su u procesu prilagodbe.

Rodno izražavanje

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela. Dok većina sebe predstavlja u jasno muškoj ili ženskoj rodnoj ulozi, neke osobe se predstavljaju u alternativnoj rodnoj ulozi, kao što je rodnokvir ili transrodna.

SAMOODREĐENJE

Samoodređenje je pravo svake osobe da se identificira i definira te mijenja svoj identitet bez obzira radi li se o spolu, rodu, spolnom i rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji i cjelokupnoj seksualnosti, nacionalnosti, etničkoj pripadnosti, bilo u vezi vlastitog tijela ili društvenog statusa, dokle god to pravo ne krši prava drugih osoba.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost, koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola/roda. Obično se koristi klasifikacija na *heteroseksualne* (privlačnost prema osobama različitog spola), *homoseksualne* (privlačnost prema osobama istog spola) i *biseksualne* (privlačnost prema osobama istog i različitog spola) osobe. U pravu u Bosni i Hercegovine često se koriste i termini spolna orijentacija, spolno opredjeljenje, seksualno opredjeljenje, seksualne preferencije, spolne preferencije, ali se preporučuje termin seksualna orijentacija.

SPOL

Spol podrazumijeva klasifikovanje osoba na osnovu bioloških karakteristika. Spol može biti muški, ženski i interspolni. Spol se pripisuje pri rođenju kao muški ili ženski, obično na osnovu izgleda spoljašnjih genitalija. Kada spoljašnje genitalije nisu tipične, druge komponente spola (unutrašnje genitalije, hromozomski i hormonski spol) uzimaju se u obzir kako bi se pripisao spol. Kod većine ljudi, rodni identitet i rodno izražavanje su u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju. Kod transpolnih, transrodnih i osoba koje se rodno ne konformiraju,

rodni identitet ili izražavanje se razlikuju od spola koji im je pripisan pri rođenju.

SPOLNE KARAKTERISTIKE

Spolne karakteristike osoba, kao što su hromozomi, gonade i genitalije, znaju odstupati od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interspolne. Interspolne osobe, stoga, mogu biti diskriminirane ili meta krivičnih djela počinjenih iz mržnje i predrasude zbog svojih spolnih karakteristika.

TRANSFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasuda prema transpolnim i transrodnim osobama, zbog njihovog stvarnog ili pretpostavljenog rodnog identiteta i/ili rodnog izražavanja.

TRANS OSOBE

Skraćeni naziv za transrodne, transpolne i osobe koje se rodno ne konformiraju i/ili rodno nenormativne osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama muško i žensko, zatim transpolne osobe, transvestite i cross-dressere. *Transrodni muškarac* je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen ženski spol, ali je njegov rodni identitet muški ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. *Transrodna žena* je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen muški spol, ali je njen rodni identitet ženski ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta.

Transpolna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni/prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije prilagodbe spola, feminizirajuće ili maskulinizirajuće medicinske intervencije).

Osoba koja se rodno ne konformira

Ovo je izraz kojim se opisuju osobe čiji se rodni identitet razlikuje od normativnog za njihov pripisani spol u određenoj kulturi i povijesnom periodu.

TRANZICIJA

Tranzicija je period tokom kojega trans osobe mijenjaju rodnu ulogu pripisanu na osnovu spola pri rođenju, odnosno uzimaju drugu rodnu ulogu. Za mnoge osobe ovo znači da trebaju učiti kako da žive u drugoj rodnoj ulozi ili da trebaju pronaći rodnu ulogu i izražavanje koje im najviše odgovara. Tranzicija može ali i ne mora da uključi feminizaciju ili maskulinizaciju tijela hormonalnom terapijom ili nekim drugim medicinskim procedurama. Trajanje tranzicije je promjenjivo i individualno.

TRANSFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasude prema transrodnim osobama.

ZLOČIN IZ MRŽNJE (krivična djela počinjena iz mržnje)

Odnosi se na krivična djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo krivično djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili spolnih karakteristika, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBTI grupe.

AUTORICE

Vladana Vasić je pravnica s dugogodišnjim iskustvom i fokusom na pitanja vezana za kršenja i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba i žena u BiH, te zagovaranje za unapređenje domaćeg zakonodavstva i politika u skladu sa regionalnim i međunarodnim standardima ljudskih prava. Vladana je članica Evropske komisije za pravo seksualne orijentacije (European Commission on Sexual Orientation Law). Završila je studij prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Kontakt: vladanavasic.90@gmail.com

Marija Šarić je geštalt psihoterapeutkinja i direktorica Fondacije „Krila nade“. Geštalt je i terapija i način življenja. U osnovu geštalta nalazi se egzistencijalistička filozofija, koja stavlja naglasak na iskustvo i dovođenje preživljenog u perspektivu „ovdje i sad“. Geštalt podstiče klijenta_icu da uči iz iskustva i preživljeno vidi iz druge perspektive.

Marija vjeruje da se propušteno može nadoknaditi uz malo kvalitetne i stručne podrške.

U potrazi za smislom odlučila je ponuditi smisao i pokušati vratiti dignitet svakom povrijeđenom ljudskom biću da ostvari svoj potencijal i živi željenim životom.

Prihodi od terapije se doniraju Fondaciji „Krila nade“ u svrhu promocije i dostupnosti mentalnog zdravlja za sve.

Radi na BHS, njemačkom i engleskom jeziku.

Kontakt: marijasaric@gmail.com

Zvezdana Savić je diplomirala na Filozofskom fakultetu (odsjek Psihologija) Univerziteta u Sarajevu. Nakon toga završava specijalizaciju za geštalt psihoterapeutkinju. Prva radna i profesionalna iskustva dobija u sklopu Asocijacije XY (Institute for population and development/IPD) i Asocijacije APOHA (Asocijacija za podršku osobama koje žive sa HIV/AIDS-om i njihovim porodicama). Vodila je i vodi grupe podrške, tematske radionice, individualnu, grupnu psihoterapiju, kao i online savjetovanja, psihoterapiju i krizne intervencije. U periodu rada u Asocijaciji APOH, specijalizirala se za psihodramsku psihoterapeutkinju i voditeljicu porodičnih konstelacija (alternativna psihoterapijska metoda).

Dio je tima Fondacije „Krila nade“ od 2018. godine (kao psihoterapeutkinja

i koordinatorica programa za mentalno zdravlje). Rad u Fondaciji joj još više otvara vidike u radu sa LGBTI zajednicom, a tome uveliko doprinosi konstanta saradnja sa SOC-om. Voli da radi u timu i želi da motiviše druge ljude za sretniji život i ostvarenje svojih potencijala.

Kao dio kontinuiranog usavršavanja trenutno pohađa edukaciju Advanced International Training – A Gestalt Therapy Field Approach to Development and Psychopathology – www.gestaltitaly.com.

Kontakt: putnik77@hotmail.com

UREDNIKA

Delila Hasanbegović je u timu Sarajevskog otvorenog centra od 2015. godine. Autorica je više objavljenih radova na teme ljudskih prava žena i LGBTI osoba, rodne ravnopravnosti, feminizma, reproduktivne pravde, političke participacije i reprezentacije žena. Bavi se zagovaranjem za adekvatan pristup transrodnih i interpolnih osoba zdravstvenoj zaštiti (medicinskoj prilagodbi spola) i pravnoj promjeni spola u Bosni i Hercegovini. Koordinira projekat regionalizacije inkluzivne psihosocijalne podrške i usluga zaštite mentalnog zdravlja LGBTI osoba u BiH. Također, bavi se zagovaranjem za rodnu ravnopravnost u području radnih odnosa i na tržištu rada, kao i zagovaranjem za seksualna i reproduktivna prava. Koordinatorica je obrazovno-aktivističkog programa Feministička škola Žarana Papić.

Završila je studij prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Kontakt: delila@soc.ba

SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR

Sarajevski otvoreni centar (SOC) radi na unapređivanju ljudskih prava, posebno položaja i ljudskih prava LGBTI (lezbejki, gej, biseksualnih, trans i interspolnih) osoba i žena u Bosni i Hercegovini, i to interpretacijom, predstavljanjem i zastupanjem autentičnih iskustava osoba koje trpe kršenja ljudskih prava i neravnopravan položaj te zagovaranjem pravnih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih promjena u svim oblastima života.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba i žena.

Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili_e smo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali_e smo treninge za policiju, tužilaštva i sudove sa fokusom na teme zločina iz mržnje, govora mržnje i primjene antidiskriminacionog prava; za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce sa fokusom na trans specifičnu i trans inkluzivnu prilagodbu spola; kao i za LGBTI zajednicu. Intenzivno smo radili_e na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo, unapređenju seksualnog i reproduktivnog zdravlja u BiH, pravima radnica u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola i porodijskog odsustva, uvođenju rodno senzitivnog jezika u parlamente i univerzitete, usvajanju i implementaciji kantonalnih gender akcionih planova, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH. Tokom proteklih godina nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru.

Naš zagovarački fokus usmjerili_e smo na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu usklađivanja privatnog i poslovnog segmenta života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču trans, interspolnih osoba, istospolnih zajednica, njihove društvene inkluzije, psihosocijalne podrške, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili_e smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion bh. građana_ki, a organizovali_e smo i LGBTI filmski festival „Merlinka“ koji od 2021. godine postaje lokalni festival queer umjetnosti „Kvirhana“, u saradnji sa Tuzlanskim otvorenim centrom.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava*, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar.

U ediciji *Ljudska prava* objavljujemo različite izvještaje, tekstove i publikacije koje se tiču ljudskih prava žena, lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba. Neke od publikacija koje je objavio Sarajevski otvoreni centar, a koje se tiču istraživanja vezanih za ljudska prava LGBTI osoba su:

Lejla Gačanica (2021). *Socio-ekonomski položaj lezbijki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba u Bosni i Hercegovini*. Edicija *Ljudska prava*.

Ajla Škrbić (2020). *Cijena protesta: Prakse nadležnih institucija u oblasti slobode okupljanja u BiH*. Edicija *Ljudska prava*.

Amila Kurtović (2020). *Sloboda okupljanja u labirintu zakona: Analiza bh. zakonodavstva u oblasti slobode okupljanja*. Edicija *Ljudska prava*.

Erin Vlahović, Kristian Randelović et al. (2020). *Između spolova i stvarnosti: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o postupanju s interseksualnim osobama*. Edicija *Ljudska prava*.

Vanja Burić (2020). *Tijela koja nadilaze binarnost 2: Istraživanje o pravima interseksualne djece u zdravstvenom sistemu Bosne i Hercegovine*. Edicija *Human Rights Papers*.

Darko Pandurević, Delila Hasanbegović, Jozo Blažević, Nejra Agić (2020). *Rozi izvještaj 2020. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*. Edicija *Ljudska prava*.

Asmira Topal, Jovan Ulićević, Liam Isić, Iva Žegura, Tea Dakić, Velimir Altabas, Srećko Budi (2018). *Medicinski aspekti prilagodbe spola: Priručnik za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije*. Edicija *Ljudska prava*.

Liam Isić (2018). *Procjena troškova prilagodbe spola: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transrodnim osobama u Bosni i Hercegovini*. Edicija *Human Rights Papers*.

Amar Numanović (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Edicija *Ljudska prava*.

Sve publikacije su dostupne na web-stranici soc.ba, pod rubrikom *Publikacije*.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

159.913-055.3(035)

VASIĆ, Vladana

Od podrške do prihvatanja : priručnik za inkluzivnu psihološku, psihoterapijsku i druge vidove sveobuhvatne podrške LGBTI osobama / Vladana Vasić, Marija Šarić, Zvezdana Savić. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2021. - 58 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Ljudska prava / Sarajevski otvoreni centar ; 83)

Autorice: str. 55-56. - Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-536-72-4

1. Šarić, Marija 2. Savić, Zvezdana

COBISS.BH-ID 45555462
